

CSONGRÁD MEGYE TÖRTÉNETE

ÁLTALÁNOS RÉSZ

Természetrajzi, szakasz

Csongrád megye fekvése és természeti adottságai

I. §

Csongrád megye azonos nevű helytől, egy régi vártól kapta nevét, ahol ma már csak a Károlyi grófok kis faluja áll. A magyarok *Csongrád vármegyének*, a németek *Tschongrader Komitatnak*, a szlávok *Csongradska stolícének* mondják. Keletről Békés megye és a Nagykunság, nyugatról a Kis-kunság, északról azután Pest és Szolnok, délről Csanád, Temes, Bodrog, valamint Bács megyék között fekszik. Nehéz kikutatni, hogy valaha milyen nagy volt, mekkora vidéket ölelt fel, mivel más megyék, elsősorban Temes és Bács, sokat elvettek belőle. *Szeged* város jegyzőkönyveiből szereztünk tudomást arról, hogy *Zenta* kétséget kizáróan ide tartozott. Ettől északra fordulva 11 magyar mérföldet¹ kell megtenni, hogy Csongrádra érjen az ember. Kelettől nyugatig, *Békés megye* és a *Kiskunság* között négy, legfeljebb szűken öt magyar mérföld széles.

A régi Csongrád várról kapta nevét a megye

Fekvése és terjedelme

II. §

Hegyei egyáltalán nincsenek, és ha eltekintünk attól, hogy a Tisza mindkét partján igen keskeny sávban csekély erdővel rendelkezik, egyébként a fennmaradó rész tágas, sík és lapos, a kézzel összehordott halmokon² kívül semmi sem teszi változatossá, ezért egy valamirevaló magasabb toronyból csaknem az egészet látni lehet.

Hegyek híján puszta síkságból áll

III. §

1. Az egészet északról délre egész hosszában a *Tisza* szeli át, fönt a *Köröstől*, alul a *Maros* folyótól táplálva nagy víztömeget szállít e tájra, de ebből következik, hogy a legsúlyosabb árokat is ez okozza. Olykor a fél, olykor az egész megyét is előnti, amikor mindenfelé folyóágakkal szövi át, melyek csak kevés földet hagynak szárazon. E folyó ugyanis *Pest* és *Szolnok* megyék határából jön, a mi tájunkra fél mérfölddel *Csongrád* fölött lép be, amikor eléri, egyesül a *Körössel*, és a várost annyira elzárja egy csaknem kerek kanyarral, hogy csekély munkával

*Fő folyói
A Tisza*

A folyó eredete és járása

teljesen körbe lehet venni vízzel egy túoldalal vezetett árok segítségével, és egy igen erős vár számára alkalmas helyévé tehető. Ugyanolyan folyással *Szentes* felé kanyarodik vissza innét, ott a harmincadvám házánál rendkívül népes átkelőhelye miatt híres, majd medrét az egykor *Szántónak*³ nevezett birtokra hajlítja vissza. Innét vízének hasonló kanyargásával hol ide, hol oda tér ki, első kanyarával *Felgyő*, a másodikkal *Csany*, a harmadikkal *Tömörkény* birtokokat járja körül. Később aztán bal felől a *Kurca* növeli, majd ugyanerre az oldalra korlátozza *Mindszent* falut, jobbról pedig kiönt, sőt jókora víztömeggel még tavat is alkot, melyet *Kis-Tizsának* neveznek, és mivel egészen *Pusztaszer* templomának⁴ romjaiig kiterjeszti ezt a mocsarat, és újra visszafolyik, ezzel a körfolyással *Anyás* pusztát zárja el. Valamivel lejjebb, ahol *Dóc* majorságot egy kis darabon szabadon hagyja, ismét e helység határában egy második tóként a *Dóci-tavat* alkotja. Innét bal felől lejjebb ereszkedve talál magának teret, a túoldalal azonban a síkság felé szorulva egy mérföld szélesen kiáradva különböző mocsarakat képez. Később a tőle jobbra eső *Algyő* és *Fark* földjének vidékéről ismét önmagához térve vissza, *Tápé* falut — csak egyetlen mederrel folyva — a jobb partjával érinti, a bal part felől pedig a Marost fogadja magába és *Szeged* felé hőmpölyög. Ott átkelőhely szakítja meg folyását, melyen a *temesi*⁵ tájra lehet jutni. *Szeged* alatt később a folyó jobb fele *Csongrád* megyéhez, bal fele pedig *Temes*hez tartozik. Jobbról tehát a városhoz közel van a *Balogh*-birtok,⁶ továbbá a hatalmas *Matty-tó*, mely a Tiszából *Dorozsma* felé folyik vissza, ez alatt egy másik, kisebb, de hosszú mocsár van, ahol a *Röske* nevű majorság terül el. Ezután ugyanazon oldalon *Szentpéter*⁷ major jön, hozzá tartozik egy ugyanezen folyóból hosszan és szélesen kiáradó tó, a *Láda-tó*. Ezen a parton van a távolabbi *Martonos* falu, ennek közvetlen közelében van a *Körös-tó*, továbbá *Kiskanizsa* falva, majd alatta ismét két másik nagy tó van, az egyik a *Gyékényes-tó*, a másik a *Csesz-tó*, végül pedig ezeken túl található *Zenta*, a megye régi határhelye. A *Tisza* ezután kezdi elválasztani a *Bodrogot* *Temes* megyétől. Ahol azonban a mi *Csongrád* megyénken át folyik, ott nagyon sok halászhegyel van megrakva. Ezekről később beszélünk.

2. A *Maros* *Temes* és *Csanád* megyék határából érkezik. *Csanád* alatt a mi oldalunkon *Tömpös* és *Lele* pusztákon kívül semmit sem érint és tüstént *Szeged* városa felé fordul, afelé vezet medrét, mintha a várossal szemközt nyomban a Tiszába akarna ömleni, de másként van. Mihelyt ugyanis egyenes irányt vett, a város előtt nem messze megtörik, kanyarulatát, melyet a szemközti szegedi vár irányába vitt volna — ott félbehagyja és kevéssel följebb, *Tápéval* szemben egyesül a Tiszával. Éppolyan bőven hoz halat, de jobb ízűt és sokkal tisztább vizet, mint a *Tisza*. Ehhez közeledve és habjaival egyesülve átveszi halainak természetét és vízének jellegét (a).

(a) vö. Istvánffy: V. könyv f.m. 43, máshol 68., 1.3^o

Dóci-tó

Matty-tó

A Maros

3. A *Körös* éppen így megváltoztatja halát és vizét torkolatánál, egyébként mindkét dolog tekintetében jóval fölülmúlja a *Tiszát*, amíg meg nem változik. Előzőleg szinte két részre szakadva *Csongráddal* szemben ömlik a folyóba, balról egy *Kurca* nevű ágat küld *Szentes* felé, miközben a *Tisza* felé szigetet képez. *Szolnok* és *Békés* megyék határából érkeznek. Ahogy azonban egyre közeledik, vagy a talaj mély fekvése miatt, vagy mert a *Tisza* sodrása visszaszorítja, annál nagyobb mocsarat képez mindkét oldalon, de a rétekből még csak a legkisebb területet sem önti el és nem is okoz kárt. A növényzet, mely máshol zsenge fűként tenyészik, itt sűrű náddá nő.

A Körös

4. A *Kurca* rövid folyócska, mely a *Körös*ből, kevéssel annak torkolata előtt, balra fordulva ágazik ki, érinti a *Tisza* melletti *Tés* és *Hikár*^s pusztákat és *Szentes* városát elérve szakadatlan folyással *Szegvár* felé siet, mivel pedig ott lejtősebb területeken halad, sűrű mocsarakat képez, különösen akkor, amikor az áradó *Tisza* visszanyomja, *Szegvár* alatt egy mérfölddel ömlik ebbe. Egész medre alig terjed túl 3 mérföldnél, és ahogy a *Körös*ből alig egy dárdavetésnyire a *Tisza*-torkolat előtt kilép, úgy kis távolsággal ugyanazon folyó mellett folyik, és mivel később visszatér ugyanoda, ez az egész, *Kurca* által közbezárt terület úgy néz ki, mintha egy, csakis a *Tisza* által szabadon hagyott sziget lenne. Közepén működik a harmincadvám állomás, azon a részen, ahonnet *Szentes*ről *Csongrádra* vezet az út. Ott ugyanis mindkét folyót sűrűn látogatják az emberek a nyilvános kompátkelőhely miatt. A *Kurca* medre csak oly bővízű, amekkorát a *Körös* fele megtölthet. Éppoly bőven terem halat, mint az, ízét azonban ugyanúgy megtartja, ahogy a *Köröstől* kapta. Gabonamalmokat hajt, máskülönben azonban áradás idején nagy kárt okoz, ha megduzzad, főleg *Szentes* környékén.

A Kurca

IV. §

E folyókból, mint már mondtam, részint a mélyfekvésű területek, részint pedig a víztömegek bősége és mintegy súlya miatt kiömlő számos mocsár marad vissza. Mivel a vidék itt lapos és a folyók természete által megkövetelt időnél húzamosabban tartja vissza a vizek túlnyomó részének erejét a homorú katlanban, így aztán kiárad, mert nem fér a mederbe és arra özönlik, amerre utat talál, hol nagyobb, hol kisebb területen állapodik meg. Amikor aztán az esőzések következtében megduzzad, a meder sodra visszaverődik, mintegy enged a visszaszorított víztömegeknek, és ahogy szélteben hosszában visszafelé hömpölyög, szinte új folyóágak képét nyújtja. Ilyen mocsarak az alábbiak:

Mocsaras helyek

1. A *Kondora Szegvár* falu határán az alacsony fekvésű föld miatt a *Kurca* folyóból ered, elég bőven elterülve *Szentes* felé húzódik és ott tér a folyóba vissza. A halbőség miatt csaknem bűzlik és jóllehet madarak tízezreit táplálja, sosem fogy ki,

Kondora

sőt állandóan búzlik, kivéve, ha a hőségtől kiszárad, ez viszont csak ritkán fordul elő.

2. A *Kórugy* ugyancsak abból a folyóból, ugyanazon vidék lentebb lévő partján, hasonló mélységben, de vékonyabban ered. *Békés* megye határáig nyomul hátra, amikor megáradnak a folyók, máskülönben ez is visszatér, amikor a folyók medrükbe térnek, és nem is olyan nagy. Amikor megtelik, *Derékegyház*, *Donát*, *Vörösegyház* és *Királyság* pusztaságain keresztül folyik és ugyanitt kevéssel feljebb a *Körösbe* folyik vissza. Tele van hallal, de nem olyan nagyon, mint a *Kondora*.

Kórugy

3. A *Hód* egy *Vásárhelytől* nyugatra lévő, hatalmas tó, ezért is kapta ez utóbbi a *Hódmezővásárhely* nevet. Részint a város fölött, részint alatt ered a *Tiszából*, holdsarló szarvához hasonlóan körben árad ki, közepén sziget van, ezt ugyancsak a *Tisza* fogja körbe, ez a *vásárhelyieknek* kitűnő legelőket nyújt. Maga a tó, amíg az áradó *Tisza* növeli, még több-kevesebb mint két mérföldnyi területet önt el. Nekünk a *Tiszáról* érkezőknek két óránál tovább kellett hajóznunk *Vásárhelyig*. Böven van benne ponty és csuka, másfajta halból is olyan nagy mennyiség van, hogy semmiféle vízimadársereg nem képes kienni. A *vásárhelyiek* számára tehát kitűnő lehetőséget nyújt halászatra és vízholdásra. Gyakran nagy szántóföldi területeket áraszt el.

Hód

4. *Andalics* a *Tisza* ágai között érintkezik az előbbivel, és jöllehet kicsi, ugyanakkor bizonytalan és csendes folyású. Látható ugyan, hogy honnét ered és hová tér, de folyása bizonytalan. Fönt mintegy a *Hód-tóból* lép ki, aztán a *Tisza* két ágát vagy alkotja, vagy beléjük folyik. Ezeknek egyikét *Kelemenfoknak* nevezik egy *Kelemen* nevű vitézről az odaválósiak. Azt tartják róla, hogy e folyó-öbölben avagy a szigeten ölték meg a törökök. Ma is vannak nyomai a szigeten a régi korokban épített és körülsáncolt várnak, ahová a tatárok és a törökök portyázása idején a környező vidék lakói szoktak menekülni. A folyó és a mocsarak ugyanis köröskörül mindezt annyira elárasztják, hogy a járást nem ismerők számára mindez örökre elzárt marad. A másik ágat pedig *Porgányfoknak* hívják, saját előbbi medréből ágazik ki, balról átvágja a vidék mocsaras részeit és csakúgy hemzseg benne a mérhetetlenül sok hal. A királyi kincstár tisztartója a halászat megtiltása céljából lezáratta és belegegyezése nélkül senki másnak nem is nyitják ki. Máskülönben *Tápé* alatt ömlik a *Tiszába*.

Andalics

5. A *Holt-Tisza* mintegy *elhalt Tisza*. Kétségkívül a *Tiszának* egy kiáradása, amely a *Porgányfoktól* a már *Tiszához* közeledő *Maros* közelében szinte mozdulatlan vizével véget ér. Ezek voltak a *Tisza* bal partján e megyében számontartott mocsarak. Következnek a jobb oldalt elöntők. Közéjük tartoznak:

Holt-Tisza

6. A *Vidratorok* mocsár a vidrákról kapta nevét. Szántó pusztánál, *Csongrád* alatt fél mérfölddel önt ki és a mezőkön, pusztaságokon át *Kecskemét* felé tart. Medre nem széles, de iszapos, sűrű nád takarja. A folyó áradásakor szinte járhatatlan, nyáron azonban, száraz időben át lehet rajta kelni. *Vidratorok*
7. A *Dongér* a *Vidratorok* alatt másfél mérföldre, *Mindszenttel* szemben lép ki. Azon a helyen keletkezik, ahol mint mondtuk, a *Tisza* kisebb ága ömlik. Ez nyugat felé folyik, vagy helyesebben kigyózik a hatalmas mezőkön, akadályozza is a közlekedést, de hasznos a csordák itatásánál. *Dongér*
8. A *Pusztaszeri-tó*,¹⁰ latinul palus Pusztaseriensis, nevét azért kapta, mert szélesen a pusztaszeri templom felé folyik. Nagy vízimadárseregek gyakran tanyáznak itt. *Pusztaszeri tó*
9. A *Dóci-tó* az előzőtől fél mérföldre terül el, a mellette levő, *Tisza* menti *Dóc* major miatt hívják így. Ez a szintén hatalmas tó vízzel és sással van tele, sok halat terem. *Dóci-tó*
10. A *Balag-tó*¹¹ a *szegedi* Alsóváros alatt van, nem nagy, de mély és tiszta vizű tó. *Balag-tó*
11. A *Matty-tó*¹² az előzőtől kissé lejjebb lévő, hosszú tó. Áradáskor a *Tiszától Dorozsmán* túlra is elnyúlik, *Dorozsma* a *Tiszától* nyugatra fél mérfölddel található. Halban és seregélyben bővelkedik. *Matty-tó*
12. A *Láda-tó Szentpéter* major és *Martonos* között terjedelmes, áthatolhatatlan mocsár a sűrű nád miatt. *Láda-tó*
13. A *Keres-tó*¹³ pataként folyik *Kiskanizsa* fölött, a *Tiszától* nyugatra. A *Tisza* áradásai egészen Szabadkaig terjesztik. *Kuntó*, *Pacsa* és *Ludas*. *Keres-tó*
14. A *Gyékény-tó* helyéről kapta nevét, mivel egy azonos nevű birtokon folyik körülbelül egy mérföld terjedelemben. *Gyékény-tó*
15. A *Csesz-tó* hasonlóképpen kapta nevét a *Cseszte* nevű majortól, mivel ennek földjét foglalja el. A törökverés idején híressé lett *Zenta* város fölött lép ki, és több mint egy mérföldes kanyarulatot tesz. *Csesz-tó*

V. §

Hosszadalmas lennék, ha a kisebb tavakat is jelezni akarnám. A *Tiszán* innen és túl minden közeli terület mocsárral borított, ezért hosszú szakaszokon járhatatlanná és művelhetetlenné válik a táj. Mindent erdőszerűen burjánzó nád és sás borít. A helybeliek ezeket tüzelőfa gyanánt használják és nemcsak tüzelésre, hanem házak építésére is szolgálnak. A nádasokon túl a nedvességbőség miatt termékennyé válik a szántóföld. A föld azonban jobb, mint az éghajlat és amilyen

termékeny, néhol éppoly egészségtelen. Búza és mindenfajta magvas növény megterem rajta, jóllehet egyszer szántják. Trágyázást nem igényel, sőt anélkül is gazdagon terem. Földjét kövér fekete földdel kevert termékeny főveny alkotja. Amint azonban arról korábban már szó volt, a föld csakis a folyóval szomszédos részen és a mocsarak szegélyén kiváló. Ami távolabb van, kevésbé terem, hacsak nem művelik meg háromszor,¹⁴ nem hajt hasznot. Máshol annyira használhatatlan vetés szempontjából, hogy még a barmoknak is alig használ. Máshol viszont, ahol vagy a telepesek lustasága vagy gyér száma miatt parlagon hever, ott még ennyire se jó. Ami ellenben a művelésből megterem, az az áradásoknak van kitéve, és csak ritkán tudja a telepes csűrjébe takarítani.

VI. §

A *Tiszán* túl gazdagabb a gabonatermés, s jóllehet mindenütt kevernek hozzá tiszta búzát¹⁵ is, vele egyformán bőségesen terem. A többi részek — mint mondtuk — a folyón innen is, ahol csak művelés alá veszik, megjavulnak. A vidék eltűri az ültetett fákat, ha ugyan ültetnek, jóllehet a *törökök* kiűzése után érezhetően gyarapodott a vidék lakossága, mégis ritkán lát az ember gyümölcsfákat, legföljebb kérgeseket. Inkább a szőlőt művelik, de ennek termése sem tartós, bármilyen fajtából, akár fehérből, akár vörösből préselik, ugyanis mindkettőt egyforma termékenységgel fogadja be. Sokféle szőlőt ültetnek, ezeknek jó a *kőrösi* és a *kecskeméti* föld. A leggyakoribb az öreg kecskecsöcsű szőlő és a görög fajtájú aegomastus. Ez nagy és bő fürtű, nagyobb szemű és húsosabb, itéletünk és a lakosok tapasztalata szerint azonban inkább evésre, mint borkészítésre való. Nem áll el, bár nemes fajta, fél év alatt megecetesedik és megnyúlósodik. Egyébként itt is minden szőlőfajta ugyanazt a gondozást igényli, mint másutt. Egy részüket sorban, budai szokás szerint kora tavasszal, nyomott barázdákba ültetik, más részüket fúróval földbe mélyített lyukba, szemzett állapotban, két láb mélységre. Megerősödése után rügyre metszik, így lesz fejezett a vessző. Háromszori kapálást igényel, bármily laza is a talaj, vagy még ha könnyű is a fellazítása. A szaporítás dugványok szétültetésével történik, és pedig abba a sorba, ahová az újat helyezték. Minthogy pedig túlságosan is tobzódik a kövér földben, gyakran lemetszik a tetejét, így enyhítenek rajta. *Mihálynapkor* szüretelnek. Ennek elmúltával ugyanis nem marad sokáig a vesszőn a gyümölcs, hanem éretten lehull. Ára alacsony, mivel elterjedt és minden évben bő a termés, jóllehet nem egyformán érett. Így aztán hol edesebb, hol savanyúbb az íze. Éppen így különböznek a görögdinnyék. 1730-ban, amikor sehol sem látott az ember elég érett gyümölcsöt, itt voltak a legrettebbek és a legnagyobbak. A káposzta, kel-

A föld természete és termékenysége

A szőlők

Nemes, de nem elálló italt hoznak

A szaporítás

A szüret

Görögdinnye bőség

káposzta és zöldségfajták másutt csak a jobb kertekben találhatók, itt bármilyen földön hasznot hoz és ritka nagyságúra nő. Néhol dohányt is természetnek, ez hasonlít a török fajtahoz.¹⁶

VII. §

Egyaránt kiváló fajta baromcsordák és ménesek vannak itt (b). Mind alakjuk, mind belső tulajdonságaik tekintetében kitűnőek. Élénkek, magas testfelépítésűek, erős tagjaik vannak, színük fehér, pej vagy sötét. Rideg tartással természetlen területeken is megvannak, melyek — mint mondottuk — vagy természettől fogva homokosak, vagy a telepések lustasága, vagy nyomora miatt elhanyagoltak. Aszerint mennek előre, ahogy a legelő tart, és ahol rájuk esteledik, ott éjszakáznak. Ezeket az állatokat nem terelik haza, csak eladás céljából. Így, mivel nem szoktak emberekhez, megijednek, ha megpillantják, fülüket hegyezik, ha idegent látnak, szemüket rátapasztják, majd menekülnek, mint a vadak, majd pedig mintegy megrémülve megtorpannak. A juhnyáj *magyar* fajta, bár a *német*¹⁷ is szépen fejlődik azokon a legelőkön, ahol sok a zsege fű és nincsenek undok tocsogók. A disznóknak nem az erdők, hanem a mocsarak, a nádasok és a káka nyújtanak táplálékot. Ezek apró gyökereivel, ezenkívül hallal táplálkoznak és híznak olyan kövérre, amilyenre másutt még házi tartással sem képesek. Legtöbbjük sötét, fekete, vagy vörös színű, vastkos tagú, de közepes nagyságú.

Elterjedt barom-tartás

A disznókat apróhallal és nádgyökérrel hizlalják a mocsarakban

VIII. §

Feltűnően kevés a szarvas és a dámvad. Nem lehet tudni, hogy ezt vajon a katonáknak, vagy a viszontagságos időnek kell-e rovására írni. A lakosok azt állították, hogy valamikor mindkét fajta vad tömegesen kereste fel a mezőket és a Tisza folyó náddal borított szélét. Ugyanezt mondták a vaddisznókról is, bár ezekből még ma is látható jó néhány. Gyakrabban fordul elő róka, farkas és nyúl. Ezek ugyanis nemcsak a mezőket keresik fel, hanem a nádasokat is, és mivel jól elrejtőznek, és lehetetlenség őket kiűzni, csak télvíz idején. Fagykor, a tavak beállta után felgyűjtják a nádasokat, miközben ezek szélteben-hosszában égnek, és csaknem az egész táj lángol, minden élőlény rémülten menekül. A vadászok ekkor körülállják ezeket a részeket és a lángok segítségével kiűzött vadakat nem kisebb élvezettel, mint haszonnal ejtik el. Ilyenkor a menekülő hódokkal és vidrákkal együtt nemcsak hatalmas mennyiségű farkast és rókát, hanem olykor dámvadakat és szarvasokat is zsákmányolnak.

Vadhiány

Vadászat

(b) Istvánffy írja a XVII. könyv f.m. 197. oldalon, hogy e tájon már régóta nagyobb és kisebb barmok számtalan csordája legelészik, és hogy ezeket Európa különböző és távoli tájaira szokták hajtani.

IX. §

A vízi és szárazföldi madarak éppen ilyen nagyon szeretik a mocsarokat és nádasokat. Egyes fajtákból és fajzatokból olyan sok van, hogy néhol szinte beárnyékolódnak látszanak tőlük a vizek. Szárcsák, és tavi tyúkok szünni nem akaró látványa után billegények, azután légykapók, vadludak, récék és gémekek legkülönbözőbb fajtái kerülnek szem elé. Bámultuk a madarakat, ahogy számtalan rovarként elborították a mocsarokat és holtágak partjait, és egyetlen puska lövéssel is sok légykapót és más nemes madarat ejtettünk. De e vadlúd- és récetömeg inkább kárt, mint hasznot okoz a telepéseknek. Gyakran ugyanis nagy számban jönnek elő és megszállják a földeket, nagy kárt téve lelegelik a gabonát, a vetést. A nagyobb mezei madarak mellett a kisebbek is társulnak hozzájuk. Az utóbbiakhoz soroljuk a seregélyeket, pacsirtákat, fűrjeket és foglyokat, amazokhoz a siketfajdot, a darvat, a túzokot és az ezekenél valamivel kisebbeket, amelyeket a magyarok *reznek*nek neveznek. Ezek ugyanis alakjuk, tollazatuk és színük tekintetében megegyeznek a túzókkal, noha sokkal kisebbek és jobb ízűek. Repülés közben szárnyukat rezegetetik, emiatt nevezik a magyarok rezgőcskének. A *reznek* szó ugyanis ezt jelenti, vagyis: rezgő pergést utánzó. Mindezek aztán nemcsak a vetések terméseiből élnek, hanem, — különösen a darvak — vetés idején is veszélyeztetik a földeket. Saját szemünkkel láttuk, ahogy csapatostul lepték el az új vetést és báránycapatként legelték le a mezőkön frissen vetett terményeket.

Szárnyasok tűrhetetlen tömege

X. §

Bár a vidék meglehetősen vízgazdag, azt mondják, hogy tíz éve nem volt ugyan halhiány, de nem is volt túl sok. Abban az évszakban azonban, amelyben mi ott jártunk, olyan bő volt a halászsákmány, hogy ha valamikor, hát azon az őszen igaz lehetett, amit mondanak, hogy a *Tisza kétharmada vízből, egyharmada pedig csupa halból áll*. Ezt tanúsították a halászok, amikor egyetlen rövid hálózással halakkal töltötték meg ladikjaikat. Százával csodálhattuk a nagyobbacska csukákat, melyek hatvan magyar krajcárért¹⁸ cseréltek gazdát. A ponty, a süllő és a harcsa egy-egy tizesért¹⁹ került eladásra. A többinek nem volt ára. Ez az év ugyanis olyan szokatlan halbőségben telt el, hogy sok olyan embert láthattunk, akik ezt csodajelnek értelmezték. Ritkábbak voltak a nagy halak. Három-három kilencszáz fontos²⁰ vizát nem kevesebb mint harminc forintért²¹ láttunk elkelní, ámbar ebben az évben azon a tájon olyan sok hal volt, hogy teljesen lezuhantak az árak, és nemcsak az embereknek, hanem a szárnyasok és disznók számára is táplálékul szolgált. E tekintetben tehát nem győztünk eléggé csodálkozni, mivel nap mint nap láttuk, mily végtelen sok em-

Halászat

bert, madarat és disznót tart el az állandó halászat, hogy hogyan létezhet ekkora tömeg hal. Amikor a Tiszán hajóztunk, a ladiknak csapódó csukák olyan nagy lendülettel ugrottak vissza, hogy úgy tűnt, mintha a felkavart, hullámzó víz közvetlen veszedelemmel fenyegetne. Mások pedig vagy a ladikokba estek, vagy pedig nagyot ugorva átröpültek fölöttük. Ennyit a csukákról. Több volt a ponty és a harcsa, ugyanilyen sok volt a süllő és a keszeg, nem hiányzott a pénzés pér avagy köznyelven a nagy tömegben lévő *menyhal* sem.

XI. §

Az árvizek növelik a halak számát, miközben nagy kárt okoznak mindenfelé a mélyen fekvő mezőkben. A víz ugyanis nemcsak a táj ennek kitett túlnyomó részét önti el egész nyáron, hanem magából a földből is végtelen sok rágcslót és csúszómászó férget kelt életre. Az árvizek megszűnte után, amikor a vizek medrükbe vonulnak, hihetetlen tömegű a darázs, szunyog, zszisik, hörcsög, azaz egér fajta volt látható nemcsak a folyók körül, hanem a földeken, a házakban és a gabona vermekben is. Így aztán sosem volt olyan biztonságban a termés, hogy ezek a kártékony rovarok és férgek meg ne dézsmálták volna. Minél ritkábban fordult elő, nem tudom mi okból, annál nagyobb sorscsapásnak tartotta a nép. Egyesek háború, mások dögvész keserveit jósolták ebből. Mindezt azonban távoltartotta eddig tőlünk az emberi ügyek legfőbb és kegyes intézője.

Mi kárt okoznak az árvizek?

Politikai szakasz

A megye népessége és hivatalai

I. §

Csak a régi történelemben járatlan tagadhatná, hogy egykor Garam és Tisza között élt jazygokat *Csongrád* megye régi lakosai között kell számontartani, mi pedig annyiszor tettünk említést erről, amikor ezt a folyóközi területet leírtuk, hogy immár nincs szükség a már egyszer tisztázott dolog újratárgyalására.²² Pannónia elfoglalása után a rómaiak nem verték ki őket, sőt inkább szövetségre léptek velük. Egyszer teljesítették kötelezettségeiket, máskor kitörtek igájukból. Attila hatalomra jutásakor azonban tüstént egyesültek vele, Attila fiainak legyőzése után előbb a kvádokkal, később a markomannokkal egyesültek szinte egy néppé, ezért nevüket és országukat is elveszítették. Véglegesen pedig akkor, amikor a hunok harmadik bevonulásuk alkalmával²³ itt Dáciát és Jazygföldet, amott meg Pannoniát kerítették hatalmukba. Megállapítható,

Első lakói jazygok

hogy ennek ellenére e nemzet maradékai a keresztény időkig fennmaradtak, mert ma, amikor ama mezei és innenső síkság a jazygok országrésze lett, melynek Magyarország királya alatt ma is saját jogai és hivatalai vannak, a magyarok *jászoknak* nevezik őket. A magyarok megerősödésével erősen hozzáálltak a vidék műveléséhez, különösen pedig akkor, amikor a régi királyok otthon békét teremtettek, külföldön meg győzelmet arattak. Persze azok a helyek, amiket most *birtokoknak*, helyesebben pusztáknak nevezünk, mind művelés alatt voltak, és azzal az országérszel együtt mintegy termőhelyei voltak embernek, baromnak és vadnak.

Amikor azonban Magyarország szerencsétlenné kezdett válni, és a tatárok és törökök hadjáratai miatt kiszolgáltatottá vált, a többi résszel együtt ez a táj is pusztasággá változott. Erről a templomok mindenféle meredező falmaradványai regélnek. Elaggott vének mondták, hogy Csongrád megye néha a lakosok javára szolgált, mert a menekülő tömeg a mocsarak és az ellenség számára járhatatlan nádasok között menedéket talált magának, ezeket csak a barbárok távozása után hagyták el. Bárhogy lesz is majd, a visszatérések biztonságban történtek, a vidék pedig elnéptelenedett.

II. §

Manapság kevés magyar él itt, az is erősen keveredik *némekkel, szlávval és ráccal.*²⁴ Az ellenben felette kétséges, hogy ez utóbbiakat mint korábban itt lakókat kellene számon tartani. Sok olyan *szláv* születésű emberről tudunk, akik valamikor ide költöztek, a *szláv* nyelvet elfelejtve a magyart sajátították el, hogy szlávokból magyarok legyenek. Nem kétséges azonban, hogy az itt lévő magyarok a török idők után máshonnan kerültek ide. Mindegyikük anyanyelvi beszéde hibátlan kiejtésű, ékesszólás tekintetében megnyerő. Jellemük kemény, erkölcsük romlatlanok, ruházatuk paraszti. Egyesek szőrruhába, vagy gyapjúba, mások bozontos juhruhába, az előkelőbbek közönséges posztóba öltöznek. Termetük más és más, e tekintetben többségük alacsony inkább, mint magas. Erejük hatalmas, mindenféle erőfeszítést kívánó dolog végbevételére alkalmas. Máskülönben ügyes földművelők, különösen törekvők egyrészt a mezei munka, másrészt a baromtartás terén. Ezért aztán ritkán vannak otthon, szinte egyfolytában a mezőkön és pusztákon, valamint a barmok karámjainál tartózkodnak, csak ünnepnapokon térnek meg falvaikba. A betűvetést és a többi tudományt nem lusta, vagy lomha jellemük miatt, hanem a szegénység miatt kénytelenek elhanyagolni. Nem húzódoznak a harci feladatoktól sem, ha hívják őket. Gyermkeiket ugyanilyen életmódra szoktatják. A lányok azonban itt is sietnek megházasodni. Nem így a

Később a magyarok

Jellemük kemény ruházatuk paraszti

Ügyességüket a földművelésben hasznosítják

De a harci feladatoktól sem húzódoznak

férfiak. A férfiak és a menyecskék arca barna, mivel csaknem állandóan éri a nap fénye. Ez a férfiaknál dísznek számít, de a nőknek is csinos.

III. §

Szeged városában is van német, de egy kevés elszórtan a falvakban is található. Mivel Németország különféle tartományaiából édesgették ide őket, eredetük eltérő. A Szegeden polgárjoggal rendelkezők részint kereskedéssel, részint kézművességgel keresik kenyerüket. Egyesek e városi foglalkozás mellett gazdálkodással, sőt állattartással is foglalkoznak, és jeles előremenetelre tesznek szert benne. Erkölcsaik és ruházatuk ugyan nemzeti jellegű, ám annak a vidéknek viseletét hordják, ahol laknak, bár ez furcsán áll nekik. Több a szláv, de ezek úgy magukévá tették a magyar nyelvet, hogy olyanok mintha magyarnak születtek volna. Erősen utánozzák ugyanis a magyarok szokását, és hasonló ruhában járnak. A magyaroktól csak szelídebb erkölcsök és a durvább munkákkal szembeni teljesítőképességük alapján lehet megkülönböztetni őket. A gyermekeik a szláv dolgokat semmibe veszik, sőt egyenesen utálják. Azelőtt mind a szlávok, mind a magyarok nehezebben kötöttek egymással házasságot, ma a hosszas megszokás miatt már kevésbé vonakodnak egymástól.

IV. §

A török időkben a bosnyákok, bolgárok és dalmaták közül idesodródott rációk fegyverrel álltak zsoldba és letelepedésük után háborúban és békében ugyanolyan vitézül mint hűen látták el feladataikat, sőt máig élvezik a katonáskodóknak járó kiváltságokat, sok faluban rovásvetés és adók nélkül élnek. Annak ellenére, hogy haditörvények érvényesek náluk, a szegedi előljárónak tartoznak engedelmisséggel, és ha valami osztozkodással kapcsolatos ügy támad, ez elé viszik. A többi, megyei joghatóság alá tartozó lakossal nem keverednek. Ezzel szemben mindig készen kell állniuk fegyvert ragadni és harcolni azok ellen, akikkel szemben a királyi érdek követeli. Hadi szokás szerint ezért azoknak a századosoknak engedelmeskednek, akikhez beosztották őket. Közben a földeken, szőlőkben szorgoskodnak és nem hanyagolják el az állattenyésztést sem. Akinek valamiféle birtoklási lehetősége van, azt kereskedelmi ügyletek, baromtartással, ruha- és bőrkereskedéssel kapcsolatos foglalatosságok kötik le. E tekintetben a többiek fölülmúlják, sokat közülük éppenséggel gazdagnak is lehet nevezni. Ellenben sok szegény, testét és házat is elhanyagoló ember is akad közöttük. Vesszőből font, tehéntrágyával, valamint sárral tapasztott kunyhókban laknak, teljesen magyar módra öltöznek, ám a nők szemüket szabadon hagyva, arcukat is befedik.²⁵ Ezeken kívül semmi közös nincs

Szeged németeket tart

Kereskedésük

Erkölcseik és ruházatuk

A szlávok foglalkozása és erkölcsei

Miféle sértetlenséget élveznek az ország különféle részeiből ide hozott rációk?

Milyen gazdaságuk van?

Kunyhóépítés és öltözködési szokás alapján egyeznek a magyarokkal

bennük a magyarokkal, mert nem szeretik ezek nyelvét és se házassági, se másféle kapcsolatot nem létesítenek velük. Vallásuk is különböző, görög rítus szerint végzik szertartásait. Az, amit láttunk, sajátos. Valahányszor kiviszik halottaikat, nemcsak ezekért az eltemetettekért imádkoznak, hanem másokért is, akiket ugyanazon temetőben hantoltak el. A sok sírhoz járulva füstölökkel esedeznek mintegy a halottak lelkéhez. Egyesek a pápa után menve, mások magukban tesznek így. Megfigyeltük, hogy a nők határozottan különválnak a többiektől, családtagjaik fejéire borulva jajgatnak és egy pohárnyi égetett bort lottyintanak ki. Egyébként e nép előtt, bár ragaszkodik követett vallásához, mégsem ismeretlen az álnokság. Bámulatos, hogy bár gyümölcsöző módon lakják Magyarországot, mégis kevésbé szeretik a magyarokat, mint bármely más népet. Ezt nemcsak az eltérő nyelv és vallás, hanem az eltérő életmód is magyarázza. A *rác* mindenestre gyűlölködő, nyereségre törekvő fajta, alig jobb a *zsidónál*. Ha végül észreveszik, hogy kapzsiságuknak elejét vették, először irigységet, később haragot és gyűlölködést zúdítanak azokra, akikről úgy gondolják, hogy az ő ügyességük miatt történt a dolog.

Temetési szertartás

Igen gyűlölködő fajta

V. §

Azt hihetnénk, hogy ilyen különböző, ilyen kis létszámú és olyan sok pusztával övezett lakosság boldogabb Kánaán vagy *Mezopotámia* lakóinál is. Itt ugyanis igazán van mód és lehetőség földművelésre, legeltetésre és a kifogyhatatlan halászatra. Egyedül a fakitermelés hiányát lehet sajnálni, ezt azonban eléggé pótolja a nád. Az itt lévő puszták avagy birtokok földesurak tulajdonát képezik, beleegyezésük és jóváhagyásuk nélkül tilos azokat használatba venni. A szűk területre szorult parasztok nagy pénzért kénytelenek megváltani, ha kis földjüket egy másikra akarják felcserélni. Akik ezt nem cselekszik, ahogy mondtuk, kereskedésre és halászatra adják fejüket. Ez nekik a megélhetésre és csekély haszonra is lehetőséget ad bár vagyoni helyzetüket se a halhiány, se a halbőség nem befolyásolja, ennek javulását egyszer az olcsóság, máskor a ritkaság akadályozza meg. Mégis vállalják a nélkülözést, mely e kietlen vidéken gyakran sanyargatja őket. A pénzért el nem adható halakat napon szárítják, vagy lesózva bögrékbe teszik, hogy később télen drágábban adhas-sák el őket. A kiszáritott halakat a tető mindkét oldalán föl-aggatva a napra teszik. El lehet képzelni, ahogy a tető a zsin-dely helyén hallal van fedve. A szárítás e módjával jutnak ugyan-is legtöbbre a lakosok. Különálló vagy páros ladikkal halásznak. Az egyes ladikba egy ember ül és miután hálóját kivetette, az egyik oldalon evez a ladikban. Amikor úgy látja, hogy már megfelelően előrehaladt, a kihúzott és zsákmányául ejtett

A vidék kedvező sajátosságai

A fakitermelés hiányát hatalmas nádasok pótolják

A lakosok foglal-kozása
Kereskedés

Szokás a halakat napon tartósítani

A halászás módja

halat ugyanazon ladikba zúdítja. Ugyanígy halásznak páros ladikkal is, ám a nagyobb és hosszabb háló végeit mindkét ladikhoz hozzákötik, majd mindkét felől kivetik, miközben lassan eltávolodnak egymástól a ladikok, és addig húzzák a mélybe merült hálót, amíg csak nem figyelmeztet a zsákmány. Ezt arról lehet észrevenni, hogy a vizák a hálóval szemben a magasba igyekeznek és a folyó felszínén kerengenek. A halászok más ladikkal odaveznek és két, legfeljebb három vasszigonyt beléjük vágnak, majd szétválasztják a csónakokat és a megszigonyozott halakat kötéllel, ahány szigony van, egyenként külön karóhoz kötik testük hosszában, majd a szárazra cipelik és ott a kötélnél fogva karókra akasztják, vagy vízbe eresztik, vagy szárazon tartják, amíg el nem tudják adni. Ezen a tájon ez a szokás járja a vízahalászatot illetően. Láttuk, hogy a *Csongrád* megyeiek ilyen fogással annak az évnek a károsodásait, amelyet említettünk, és az áradások okozta veszteségeket némiképp kiegyenlítették. A fogás bizonyos mértékben kárpótolja a teljesen tönkrement aratásokat és a gyenge eredménnyel járó kaszálásokat. Egyébként a gyér lakosságot nem kis mértékben megviseli a közteherviselés súlyossága. Mivel a szokottnál jóval nagyobb távolságra van mindenütt az egyik falu a másiktól, gyakran teljes napokat töltenek el a szerencsétlen emberek a szállítási kötelezettségeik, közismert kifejezéssel: *praeiuncturák* teljesítésével. Így aztán e tágas és rendkívül jó adottságú vidéken misem kívánatosabb, minthogy e tájon sűrűbben legyenek a falvak és könnyebben legyen elviselhető a tehernek ez a fajtája is.

VI. §

Nehéz megállapítani, hogy vajon milyen nemes familiák tették valaha híressé e tájat. Az 1561. esztendő összeírásában található az *Albertek*, *Berényiek*, *Butaiak*, *Czibakiak*, *Dócziak*, *Desaniak*, *Jakabháziak*, *Kátaiak*, *Keresiek*, *Kutassiak*, *Lisztiek*, *Losoncziak*, *Szentlőrincziek*, *Magócsiak*, *Miskeiek*, *Móricziak*, *Mutakiak*, *Niczkiek*, *Saffaritsiak*, *Sasváriak*, *Szalaiak*, *Sáriak*, *Telegdiak*, *Vitsmandik*, *Vesessik*, *Verseik*, *Veseniek*, *Zaiak*, *stb.* Ma részint a királyi kincstár, részint gróf *Erdődi György*, részint gróf *Károlyi Sándor*, részint *L. B. Harucker*²⁶ és az *Andrássiak* rendelkeznek nemesek közül itt birtokkal, a többi Szeged városé.

A valaha e tájat ékesítő familiák

VII. §

A legfőbb megyei hivatalt *L. B. Révai Mihály* viseli, ezt a méltóságot 1733.²⁷ október elején Csongrádon hivatalosan megkapva *Grassalkovits Antal* királyi biztos, *L. B. Szentiványi* beregi főispán, *Orczi István* a királyi kúria helyettes bírója, azonkívül *Stöszel Frigyes*²⁸ és *Podmaniczky János*²⁹ Pest és

Megyei hivatal

Heves megyék tanácsurai, valamint *Podhradszky György* Szeged város bírása jelenlétében, szerencsésen nekilátott a főispáni teendőkhöz. Helyetteseként *Andrássi*³⁰ viseli a hivatalt, ő alá tartozik egy jegyző, közönségesen nótárius, *Vranovits Tamás* és a nemesek bírása, *Sámbokréti Miklós*,³¹ egy kincstartóval, *Temesvári*val valamint egy biztossal, *Hohen Pállal*. A főispán kezdeményezésére határozatot hoztak a pecsét és az elavult címerek helyreállítása ügyében, hogy a királytól eszközöljék ki a vizek felett repülő egyfejű sas, mert a túlnyomórészt vízbe merült megye az ausztriai sas segítségével emelkedett ki ismét a sokáig tartó török iga alól, és ennek szárnyai alatt most már biztonságosabban megpihenhet.³² Ez így is történt a legjobb császár és király, *VI. Károly*³³ kegyelméből.

VI. Károly ismerte el a megye jelvé-

KÜLÖNLEGES RÉSZ

I. szakasz

Bevezetés

Noha tágas a csongrádi táj, máig is csak egy részét művelik, ezért nem is volt rá szükség, hogy felparcellázzák. Ezután a leírásban először Szeged szabad királyi várost, a várakat, avagy földvárakat, végezetül pedig a mezővárosokat, falvakat és pusztákat, avagy birtokokat vesszük sorra.

Szeged szabad királyi város története

I. §

Szeged a megye egyetlen szabad királyi városa. A Tisza mellett, azon a helyen terül el, ahonnan egyrészt a Csongrád felől jövő Tisza által elválasztott, másrészt a Maros által átszelt Temesi bánóság felé tekint, ezért a táj azon szögében fekszik, melyet a Tisza és Maros egymásba ömlése alkot, ezért nevezik a magyarok Szegednek, vagyis szeglethelynek. A magyar nyelv erejét tanúsítja, hogy ezt az elnevezést megtartva a németek, a szlávok és a bosnyákok is Szegedinek mondják.

*Szeged a megye
egyetlen szabad
városa
Fekvése és nevének
jelentése*

II. §

Eredete bizonytalan, noha II. András idejéből való oklevelek tanúsítják, hogy a várost először ő gyarapította szabadalmakkal és kiváltságokkal. Ennek ellenére senki sem kételkedik, aki komoly töprengéssel fontolóra vette, hogy már korábban alapították, és már akkoriban méltó volt a szabadalomra. A mi nemzeti nyelvünkől származó városnév vitathatatlanra teszi, hogy magyarok alapították, ahogy azt előbb mondtunk. Attól az időtől kezdve, amióta a királyok egyre másra jótéteményekkel és kiváltságokkal halmozták el, annyira meggyarapodott, hogy számos polgáron kívül még mintegy háromezer halásza volt. Így mondja ugyanis Istvánffy

*Eredete bizonytalan
II. András ajándékozott először neki szabadalmat*

(a): *Szeged oly gyakran látogatott, népes, fallal nem, csupán árokkal és palánkkal megerősített mezőváros, hogy a nagyszámú polgáron felül még háromezer halásza van.* Bár mezővárosként említi, ezzel mégsem zárja ki a többi szabad, királyi város közül, mert máshol (b) *híres, terjedelmes és szabad városnak* mondja. Nagy kiterjedését és népes voltát a világi épületeken kívül a szent épületek terjedelmes romjai is bizonyítják. Ezek közül tizenkilencet tartanak eddig számon.³⁴ Közöttük négy kiemelkedő van, melyeket közönségesen plébániatemplomnak hívnak. Az egyik a városban van, *Szent Demeteré*, ez részben ma is szertartásokra szolgál,³⁵ a másik *Szent Györgyé* a felső városon,³⁶ a harmadik *Szent Péter* istáppollyal ellátott temploma a Tiszaparton,³⁷ végezetül a negyedik *Boldog Erzsébeté*³⁸ özvegyé. *Mátyás király* határozottan megengedte a városnak, hogy ezeket szabadon adhatja annak, akinek, vagy akiknek akarja, miként azt oklevelében láthatjuk, ahol így rendelkezik:

Mi Mátyás, Isten kegyelméből Magyarország, Dalmácia, Horvátország stb. királya az alábbiakat írásba foglalva annak rendje-módja szerint mindazok emlékezetére bizzuk, akiket illet, hogy hűséges felvigyázóink, Mizsér János bíró, Deák Mihály és Bothos Kelemen esküdtek, valamint Pordány János, Szeged városunk polgárai kitarató és alázatos esdeklésére az általunk és az összes többi polgár és telepes és ugyanazon városunk egész közössége által kért dolgokat elismerjük és megengedjük, sőt jóváhagyjuk a jelen oklevél erejével, hogy ők annak rendje szerint az elkövetkező mindenkori örök időkben, úgy, ahogy eddig is, később is, plébániákat, nevezetesen Szent Demeter és György mártírok és az előljáróság Szent Péter ispotályát, valamint Boldog Erzsébet özvegy templomát, városunkban alapított egyházainkat annak, vagy azoknak ajándékozassák és ruházhassák át jog szerint, szabadon és bármi módon, akiknek a maguk nagyobb haszna szerint akarják. Ezt oklevelünk erejével és tanúságával támasztjuk alá, melyre titkos pecsétünket ütöttük, melyet Magyarország királyaként használunk. Kelt Budán, a Boldogságos Szűz Mária mennybemenetelének ünnepén, az Úr 1458. esztendejében. Mátyás sk.

Istvánffy szavai szerint a város olyan nagy volt, hogy a polgárokon kívül még három-ezer halásza is volt

Mátyás király 1458-ban Szeged városnak adott oklevele, melyben megengedi, hogy plébániáit annak ajándékozza, akinek akarja

III. §

Hozzá hasonlóan Magyarország más királyai is kivételes bizalommal viseltettek Szeged irányában, éppoly rendkívül kegyel karolták fel, gyarapították számos javadalommal és kiváltsággal. Amikor IV. Béla megszemlélte a tatárok által teljesen elpusztított tájat, a földjükre visszatérő szegedieknek igen kegyesen odaajándékozta a szomszédos Tápé falut, jóllehet akkoriban az a csongrádi várhoz tartozott, hozzácsatolva a Vár-tó halastavat is, amit Hót-Tiszának hívtunk. Így szól az ő oklevele:

(a.) V. könyv, 68. lap 1.3.

(b.) II. könyv, 26. lap 1.15

Béla, Isten kegyelméből Magyarország, Dalmácia, Horvátország, Ráma, Szerbia, Galícia, Ladoméria és Kunország királya üdvözlést kíván az Úrban a jelen oklevelet olvasó, összes keresztény hívőnek! Valamennyi ma és később élő tudomására akarjuk adni ezen oklevél segítségével, hogy színünk elé járuló, hűséges szegedi telepeseink alázatosan kérték, hogy egy bizonyos föld és halászhely adományozásával, miként az az alábbiakban világosabban kiderül, irányukban különleges kegyességet méltóztassunk tanúsítani. Mi pedig megfontolás tárgyává téve hűségüket, kéréseiknek helyt szándékozunk adni, azt a bizonyos Tápé nevű földet, mely Csongrádi várunkhoz tartozott és határos fent említett telepeseink földjével, valamint egy bizonyos Vár-tó nevezetű halastavat, mely egy Csupor nemzetségbeli egyéné volt, ezeket azonban megölték a tatárok, fent nevezett telepeseinknek teljes kegyelmünkkel örökbe adjuk hűséges szőregi apátunk, Leontius által vezetve őket a fent említett föld és halastó tulajdonjogába. Ezen adományunk avagy átruházásunk örök megmaradása érdekében, nehogy bárki bármiképpen is visszavonhassa, vagy érvénytelennek tartva visszakövetelhesse, kettős pecsétünkkel megerősített jelen oklevelünk használatát megengedjük nekik. Kelt az Úr megtestesülésétől számított 1247. esztendőben. Béla ezen adományát előbb I. Károly, majd Corvin Mátyás erősítette meg az e tárgyban kiadott kettős diplomával és a róla függő pecséttel 1465. június 9-én. Komoly méltánylással fontolóra véve ugyancsak Mátyás a szegediek hűséges engedelmisségét, melyet királyokon kívül elsősorban apja, Corvin János³⁹ iránt tanúsítottak, nemcsak azt erősítette meg, hogy szabad legyen a város a kun pusztákon és egyáltalán a Duna és a Titya avagy Tisza folyók között, és azokat a pusztákat használja, mivel szabad város volt és Magyarország régi királyainak kora óta használta is, hanem azt is hozzátette, hogy a szegediek a várost polgárokkal, lakókkal növelhessék és épületekkel díszíthessék. Ezt 1462. augusztus 17-én állította ki, amit később 1469. október 8-án kettős függőpecséttel erősített meg, és mivel a kunföldekkel kapcsolatban újból kérték a szabadságot, őket ugyanabba visszahelyezte. Erre vonatkozóan a következőképpen biztosította őket:

Mi Mátyás, Isten kegyelméből Magyarország, Csehország stb. királya az alábbiakat írásba foglalva annak rendjelmódja szerint mindazok emlékezetére bízuk, akiket illet, hogy megfontolva bölcs, hű és körültekintő polgáraink különböző helyen és időben, sokféle formában tanúsított és áldozatos hűségét és hűséges szolgálatait és Szeged városunk közösségét, mellyel előbb mondott szent birodalmunk magyar koronájának, végül pedig felségünknek szolgáltak, különleges kegyességünk és jóindulatunk alapján e polgároknak és nevezett Szeged városunk közönségének a körülményekhez képest elrendelve, annak rendje szerint helybenhagyjuk és engedélyezzük, hogy az elkövetkező örök időkben mindig, a homokos földeken, közönségesen a Homokon, a mezőkön, legelőkön, kaszálókon, vizeken,

IV. Béla 1247-ben kiadott oklevele, melyben az egyébként Csongrád várához tartozó Tápé falut és Vár-tó halászhelyet Szegednek ajándékozta

I. Károly és később Corvin Mátyás király 1465-ben, ilyen oklevéllel erősítették meg

Mátyás király 1473-ból való oklevele, mellyel megerősítette, hogy Szeged városa a kunok mezein és a Duna-Tisza közén mindenütt szabadon legeltessen

haláshelyeken, erdőkön és másutt, tudniillik az összes, nem nemes és ama bizonyos pusztákon tartózkodó kunjaink által használt mindennemű területen azt használhassák és birtokolhassák, amit pusztákon időző kunjaink birtokolnak. Ezek közt helyben hagyjuk nekik, hogy bárhol, nevezetesen mind a fekete, mind pedig a Tisza és Duna közén lévő homokos földeken mindenkor szabadok legyenek és úgy élvezhessék azt, ahogy tudják, sőt helyben hagyjuk és örökre megengedjük nagyobb pecsétünk távollétében e gyűrűs pecsétünkkel hitelesített oklevelünk erejével és tanubizonyosságával. Ezt kiváltságlevelünk alakjára képeztetjük, csak előbb nekünk mutassák be. Kelt Diósgyőr várában Boldog Imre herceg és hitvalló ünnepe utáni keddi napon, az Úr 1473., magyarországi stb. uralkodásunk tizenhatodik, csehországi uralkodásunk ötödik esztendejében.

IV. §

Mindenekelőtt meg kell emlékeznünk Mátyás hallatlan bőkezűségéről, melyben a Szent Demeter templom oltárát részesítette. Országgyűlést tartott itt a király.⁴⁰ Ünnepi szokás szerint a szent cselekmények végzésére az egyházba lépett tehát, és amikor meglátta a minden díszről csupasz főoltárt, arcát előntötte a pír, majd megragadta vállára terített palástját és úgy helyezte el az oltáron az ajándékozás helyén, hogy ez által díszes legyen. Azt mondják, hogy hatvanezer forint értékű igazgyöngy ékesítette. Maradványait a ferences atyák 3 kazuláján, ugyanazok kolostorában ma is őrzik. Egyébként 1464-ben megújította és megerősítette Zsigmond király oklevelét, melyben az (ti. Zsigmond) kihirdette, hogy ugyanezen polgárok adó- és vámmentesek, amikor a *prelátusoknak, báróknak, főispánoknak, várnagyoknak, nemeseknek és minden más rangú és állapotú, valamint kiváltságú, Magyarországon mind földön, mind vizen jövedelmekkel rendelkező és birtokos embernek, ezenkívül királyi jövedelmeinek kezelői számára is írásba foglalta: Mivel — így szólt — világosan láttuk és értesültünk róla, hogy összes hívünk és az egyes polgárok, telepések, valamint Szeged város lakói kereskedelmi ügyleteik vonatkozásában Felségünknek meg szemlélésre bemutatott, kétségbevonhatatlan oklevelünk tanúsága szerint mindenféle adó- és vámfizetés alól örökre mentesek és szabadok, akarjuk tehát, hogy a szegedi polgárok és telepések, valamint köztük egyes emberek is az ezután következő időben mindig csorbitatlanul élhessenek és örvendezhessenek az ilyenféle mentesség kedvezményének és szabadságuk előjogának. Jelen oklevelünkre nagyobbik kettős pecsétünket függesztettük, ezt Magyarország királyaként használjuk, parancsoljuk, hogy a szükséges felolvasás után mindig adjátok vissza a bemutatónak. Kelt Semptén, Szent Fülöp és Jakab ünnepén 1430-ban. Korábban ugyancsak Zsigmond lehetőséget adott a mieinknek, hogy pereik bizonytalan*

Mátyás hallatlan bőkezűségéről tett tanuságot a Szent Demeter templom irányában a Szeden tartott országgyűlés idején

és vitatott ítélete esetén, ahogy mondják, a tárnokmesteri székhöz fellebbezenek, amikor 1405. április 15-én ilyen oklevéllel kezvert nekik: *És ha ezen(Szeged) város birája és esküdtjei vonakodnának teljesíteni a köteles igazságszolgáltatást, avagy elodáznák annak megvalósítását, aközben maga a sértett, avagy a károsult fél főtárnokmesterünkhöz fölterjesztheti ügyét és álljon ez jogában.* Hogy mindezek törvényszerűek legyenek és megmaradjanak, *Ulászló* is kiadta oklevelét, melyben *Béla, András* és mások előjogaival és szabadalmaival ellátott városunkat *Fehérvár* és *Buda* példájára hasonló oklevéllel erősítette meg. Így hangzik ugyanis:

Mi, Ulászló, Isten kegyelméből Magyarország, Csehország stb. királya, mindenkinek, akit illet, emlékezetül adjuk oklevelünkkel, megértettük, hogy bölcs és körültekintő hűveink, Szeged városunk birája és esküdtjei, valamint más polgárai Buda és Fehérvár városainkhoz hasonlóan birtokában voltak és örvendtek azon szabadalmaknak és a szabadalmak kiváltságainak, melyeket ma is élveznek szerencsés emlékezetű elődeink, a felséges fejedelmek, néhai Béla és András magyar királyurak jóvoltából és engedelméből. Mi is elődeink nyomdokai-ba szándékozván lépni a tekintetben, említett Szeged városunk valamennyi polgárát és lakosát más szabad városaink mintájára összes szabadalmaikban meg fogjuk tartani és megtartjuk jelen oklevelünk erejével, miután ez ügyben tanácskozást és tárgyalást tartottunk a prelátus és a báró urakkal és az ország valamennyi lakosával, kik a nemrég múlt Boldog György vértanu ünnepén megjelentek a diétán, vagyis országgyűlésen. Ezért nektek, hűveinknek, együttesen és külön-külön minden egyes prelátusnak, bárónak, ispánnak, várnagynak, nemesnek és azok szolgálóinak, továbbá a városoknak, mezővárosoknak és falvaknak és azok vezetőinek, bírónak és falubírónak és minden más állapotú és helyzetű embernek és bárhol levő és tartózkodó mindenféle alattvalóinknak, mostaniaknak és jövődöbelieknek, akik jelen oklevelünkről tudomást szereznek, oklevelünkkel meghagyjuk és megparancsoljuk, hogy ezentúl szegedi polgárainkat, vagy azok körül bárkit, előbb irt valamennyi szabadalmaikban akadályozni, zavarni, vagy bármi más módon károsítani ne merészeljétek. Ezenkívül, mivel egyéb szabadalmaik között szerepel a különféle vámok és révek fizetése alóli mentesítés és felmentés is, ezért nektek együttesen és külön-külön minden egyes vámszedőnek és vámosunknak, éppúgy, mint mások vámszedőinek és vámosainak és minden alattvalónknak hasonlóan erősen megparancsoljuk, hogy fent említett szegedi polgárainktól, vagy közülük bárkitől, azok dolgai és javai után a mondott vám- és révhelyeken ne merészeljétek egyáltalán semmiféle vámot behajtani, vagy őket ez ügyben valami módon megzavarni, vagy megkárosítani, hanem az efféle vámok fizetése alól kötelesek vagytok őket mindenképpen megváltottaknak és menteseknek tekinteni és semmiféle okból ne merjétek másként cselekedni. Kelt Budán, 1498. június 4-én, magyarországi uralkodásunk nyolcadik,

Ulászló király oklevele, mellyel a Béla, András és mások által a szegedieknek adott szabadalmakat megerősíti

csehországi uralkodásunk huszonnyolcadik esztendejében. Ezt később II. Lajos 1523. pünkösd negyedik napján megerősítette. Övét pedig, ahogy a korábbi királyok, *Béla, Zsigmond, Mátyás, Ulászló* kiváltságait, 1572. augusztus 6-án II. Miksa erősítette meg és éppen úgy ennek szavaival hasonlóan megerősítette II. *Ferdinánd* 1631. november 25-én. Ezeket és minden egyebet, amit Mátyás adományozott *Tápé* birtoklását illetően, megismételte *József*⁴¹ is 1710. július 30-án, ahol azt is említi, hogy *Lipót* rendeletileg szorgalmazta az udvari kamara útján, hogy adják tudtára a magyar udvari kancelláriának, hogyan is szolgált *Szeged városa* mintegy ötszáz martonosi köből gabona szállításával, ezenkívül kétezerharmincöt köbőlnyi, ugyanolyan mértékű összerült zabot is adott még 1695-ben az akkoriban mérhetetlen inségben szenvedő katonaságnak, vagyis a császári hadseregnek.

V. §

Ez volt a korábban uralkodó királyok szegediekkel szemben tanúsított jótéteménye. Minden tekintetben megerősítést nyert a kegyes VI. *Károly* királytól, miután a fenti oklevelekhez csatolta még a következőket.

(Ezután *Bél* leírja az 1719-es királyi adománylevelet, amelynek szövegétől eltekintünk. Ennek eredeti szövegét és magyar fordítását közli *Reizner János* *Szeged történetéről* írt munkájában. Z. I.)

Ez volt a kegyelmes *Károly* király jótéteménye, mely valóban méltó arra, hogy a szegediek késő utókora dicsérettel az égi magasztalja.

VI. Károly király kiváltságlevele, melyben az elődei által a szegedieknek juttatott és adott kiváltságokat és szabadságokat és szabadságokat néhány különleges szabadságom hozzácsatolásával megerősíti és visszamenőleg is érvényesíti 1719-ben

VI. §

A királyok és császárok a mi szegedicink irányában tanúsított kegyessége és a nekik igen bőven juttatott kiváltságok ismertetése után megérdemli a fáradságot, hogy azokról a háborús és békés változásokról is megemlékezzünk, melyek vagy sújtották, vagy fölemelték a várost. Ameddig a történeti hagyomány követhető, első vereségét a tatároktól szenvedte. Mondottuk, hogy később ezért *Béla* *Tápé* falu földjével, illetve a *Vártó* halászhely kiváltságaival gyarapította. Ezután a csehek fekete seregei nyomorgatták őket rablásokkal, gyűjtogatásokkal, gyilkosságokkal és kapzsisággal, akik téli és nyári szállásra ezeken a helyeken voltak vidékenként szétosztva. Ezért követeket küldve panaszt tettek *Ulászlónál*, majd meg is szabadultak tőlük, írja *Istvánffy* (a), ugyanis *Kinizsi* (a.) II. könyv 16., 17., valamint 26. 1.15.

Háborús és békés változások

Az első csapást a tatárok mérik rá

Később a csehek fekete seregei

kiküldésével fékeztek meg először a katonaság szabadosságát. Amikor ezután sem hagytak fel a szegediek zaklatásával, ugyancsak Kinizsi győzte le őket nyílt csatában, ahol részint levágták, részint sértetlenül elfogták és egy későbbi háború hadi szolgálatára sorozták, részint pedig szétszórták őket. Ez úgy 1491. táján történt.⁴² Mintegy huszonhárom évvel később a Székely György vezette belső jobbágymozgalmak Magyarország nemesi elleni féktelen tombolásukban nemcsak felforgatták, hanem részben el is pusztították a hazát.⁴³ Tervbe vették Szeged kifosztását is, de ide közeledve látták nagy népességét, erődítményeit és ellenállási készségét, nem merték megostromolni, *mivel ebben — ahogy fentebb említettük, hogy Istvánffy mondta — a nagyszámú polgárságon és lakosokon kívül még mintegy háromezer halász is lakott, és azt mondták róluk, hogy valamennyien elszántan fogják védeni magukat.* (b) Valóban olyan éberem és bátran védekeztek a szegedi polgárok, hogy tizennégy évvel később, János uralkodása alatt, amikor *Fekete János éjnek idején mintegy kétezer társával betört Szegedre, és ott a dúsgazdag, vagyonos kereskedő, Zákány István házát fosztogatás céljából megtámadta, a városiak elkergették a rablócsapatot, őt magát ágyékán halálos lövés érte, cimboráinak kellett elvinni a Tornynos nevű faluhoz.*⁴⁴ (c) Itt volt azután az a Zákány, aki Csötörtek László, Somlyai Pál és Budai György társaival békekétségyszerzés ügyében Budára utazott, és ott el is veszett.⁴⁵ Amikor ugyanis a négy szegedi férfi felment Szeged töröknek való átadása tárgyában, Budán Mehemet pasával tárgyaltak. Úgy hírlik, hogy egy bizonyos Pribék azt mondta neki: *Ha ezeket az embereket elengeded, Szegedet vagy bajosan, vagy soha nem veszed be.* Így aztán, jóllehet már elbocsátotta őket Budáról, adott szava ellenére ismét magához vezettette őket a pasa, és a két előbbi Budán, az utóbbiakat pedig Pesten lefejeztette. Az amiatt nyugtalanuló pasának, hogy ezután mi a teendő, ez a Pribék azt válaszolta, hogy szüret idején minden keresztény rövidesen lerészegedik, ezalatt könnyen be lehet venni városukat. Mehemet megnyugodott e gonosz ember tanácsaiban és magas létszámú csapat felszerelése után parancsot adott, hogy a szüreti multságok alkalmával támadják meg Szegedet. Mihelyt ezt a polgárok megtudták, tüstént elküldtek Temesre segélycsapatokért, ők maguk pedig fegyvert ragadva elszántan várták az ellenséget. Mivel azonban a vártnál gyorsabban megérkeztek a törökök, és nagyobb haderővel vonultak Szeged ellen, mint aminek ellenállhattak volna, a szerencsétlen polgárok legyőzve meghódoltak. Időközben megérkeztek Temesről a Losoncztól küldött segélycsapatok, akikkel együtt

Istvánffy terjedelmes leírása a szegediek veszedelméről

Pribék terve Mehemettel a magyarok ellen

Legyőzik a szegedieket

(b.) V. könyv 43., valamint 68.1.3 az 1514. évhez.
(c.) Ugyanazon könyv IX. 88. 1527. évben.

volt egy bizonyos vitéz ember, *Kis-Kámpó*. Amikor ez látta, hogy oda a város, lovával átúszta a Tiszát és a törökök híres-neves *Hubiar agáját* párviadalra hívta, majd a két sereg színe előtt a mieink örömeire megölte. Ezt a pogányok később a törökség egyetemes vértanujaként díszes szertartással temették el a Felsővároson. Sírköve fölé türbét emeltek, jóshelyként zarándokoltak a sírhoz, és az oltárra helyezték és felajánlott pénzekkel nap mint nap teljesítették fogadalmaikat. *Kiskámpó* a török leterítése után visszatért Temesre.

Egy Kis-Kámpó nevű magyar vitéz párviadala a törökkel

VII. §

A török iga alá került Szeged a palánkon és az árkon kívül, mellyel kerítve volt, sok erődítménnyel gyarapodik, (d) és Szolimán költségén téglából készült várat építenek. (e) Volt egy bizonyos *Tóth Mihály*, akit valaha bíróként is kedveltek a szegediek, de a török kapzsi és kegyetlen uralmát meggyűlölvé önkéntes száműzetésbe megy Debrecenbe, hogy a téli szálláson ott időző Castaldonak ezt az ígéretet tegye: módjában áll elfoglalni Szeged városát, ha valami közepes létszámú csapat segít neki. Castaldo a férfi tervén föllelkesülve elküldi őt Lippára Aldana tábornokhoz⁴⁶ egy neki címzett levéllel ellátva, melyben gondoskodik arról, hogyan kell segíteni ennek az embernek a tervét. Aldana maga mellé véve Tóthot Aradra hívja Bakics Pétert, Dersffi Istvánt, Dóci Miklóst, Horváth Ferencet, Percz Alfonzot⁴⁷ és a sziléziai Oppersdorfert, majd a tanácskozás után Tóthot ötezer hajdúval előreküldi, néhány másnak pedig parancsot ad, hogy kövessék. Ő pedig óvatosan és lassan kalauzolja seregét járatlan és sötét utakon, jobban mondván sásos réteken és nádakon át és megüzeni jövetelét a tervébe avatott polgároknak. Ezek aztán készségesen és felkészülten küldik át halászladikjaikat, és Tóthot négyszáz hajdúval a városba eresztik. Azok előbb óvatosan eltorlaszolják a vár kijáratát, majd fölkiáltanak, miközben a barbárok mélyen alszanak, megszállják a gazdagabbak házait, és mindenkit lemészárolnak, aki csak útjukba akad, igen kegyetlen módon garázdálkodnak, és a várba menekültektől, részint a legyilkoltaktól és a folyóba fulladtaktól elfoglalják a várost. A török és zsidó kereskedők és vámszedők boltjaiból és házaiból igen nagy mennyiségű pénzt, hasonlíthatatlan arany- és ezüstneműt, valamint kínai selyemből és lenből készült ruhákat hordanak rakásra, nem is beszélve a nagyszámú marháról, lórol és juhról, melyeket a külvárosokban szereztek. Mivel pedig bőven volt ott szerémségi, baranyai és somogyi bor, az ivás vágyában kielégíthetetlen hajdúk egész éjjeleket és nappalokat töltöttek

Szolimán költségén épül a szegedi vár

Tóth Mihály szegedi polgár azon fáradozik, hogy a pogányokat elűzze Szegedről

Aldanával és másokkal való tanácskozás után Tóth ötezer hajdúval előrenyomul és megszállja Szegedet

A gondatlanság, elszéledés és a katonai fejelem

(d) Istvánffy: V. könyv f. 43, máshol 68. és XVII. könyv fm. 195, máshol 316

(e) Istvánffy: XVII. könyv fm. 186 b. máshol f. p. 309.

pincékben és kocsmákban széledve, nem törődtek mással csak a dőzsöléssel és az italozással. Amikor látta azt Héder bég, a szegedi várparancsnok, egy bizonyos Damián nevű bosnyákot titokban Budára küld, és Hali eunuchnak a magyar katonaság fegyelmezetlenségét jelentve, felmentőcsapatokat kér. Ali a bosnyákot egy levéllel tüstént előreküldte, majd a határmenti helyekről összehívatta a katonaságot és parancsot ad, hogy nyomban menjenek utána. Két levél volt ugyanis, ezek ugyanarról szóltak. Közülük az egyiket, egy Szegedről magával hozott galamb lábára kötve előreküldte, maga pedig utána megy. A galamb is meghozza szerencsével lábán a levelet, és a bosnyák is megérkezik és a törököket megnyugtatja, hogy hamarosan megérkeznek a felmentő seregek. Amíg tehát a mieink a katonai fegyelem teljes hiányában széjjel vannak széledve, hirtelen ott terem a pogány, összecsapva velük és legyőzve szétszórja őket. Visszafoglalja a várost, és miután erőit egyesíti a várórséggel, korra és nemre való tekintet nélkül gyilkolja a városlakókat, nem kevésbé mint a katonákat, és ötezer keresztény tetemről lemetszett orrot küld 40 szoborral és néhány fogollyal együtt Konstantinápolyba. Csupán Tóth és 20 lovas menekült meg, nagy nehezen átúsztattak a Tiszán. A többieket mind vagy elűzték, vagy levágták.⁴⁸

VIII. §

1551-től⁴⁹ 1686-ig a törökök kezében maradt Szeged, és mivel egyszer a kirohanó törökök, máskor meg az ostromló keresztények folytonos küzdelmei okoztak neki kárt, lehetetlen elmondani, mennyi bajt kellett elviselnie. Ugyanis nemcsak a törökök, hanem a keresztények miatt is sokat kellett túrniük, akik hol Fülekről, hol Szécsényből, hol máshonnét ide nyargalva kevés különbséget tettek török és keresztény nép közt. Egyébként nem hiányoztak a szegedi származásúak közül olyanok, akik hazájuk bajától indítatva azokról a helyekről, hová szüleikkel korábban menekültek, ide becsaptak és számos, nevezetes diadalt arattak. A szóbeszéd szerint egy bizonyos Szegeden született Balog Benedek, aki szülővárosa eleste után Füleken cseperedett fel, erejének és fegyvereinek nagy hírével tűnt ki. De nemcsak úgy, hogy gyakori rajtaütésekkel okozott itt is, ott is jelentős veszteségeket a pogánynak, hanem amikor hírét vette, hogy török küldöttség tart Magyarországra a török helyőrségek felülvizsgálatára, ő maga a Zenta körül szélesen elnyúló mezőkön portyázva, amint észrevette, hogy a pusztákon át lassan jön a csausz, leshelyről rátámadva teljes kíséretével együtt az utolsó szálig mindet levágta, a követi levelet magához véve — jól értette ugyanis a török nyelvet — magára és azokra öltötte az elesettek öltözetét, akik ismerték a török nyelvet, majd követként indult Szegedre, hová nagy göggel vonult be. Amikor pedig meghallotta, hogy valamelyik török a kapuban

meg nem tartása miatt foglalja vissza ismét a várost a töröknek Budáról titokban érkező felmentő serege

Mit szenved Szeged, amíg a török uralom alatt van

Egy Szegeden született, Füleken nevelkedett ember, Balog Benedek nagy hírnévre tett szert a török küldöttekkel szemben végrehajtott nagyserű haditételével

előbb csak magában, majd övéinek is súgdossa, hogy ez nem a csausz, hanem Balog Benedek, visszakézből buzogányával úgy megcsapta a haszontalant, hogy az földre zuhanva tüstént elnémult, őt pedig a lehető legfényesebben fogadták ezután a várban. Nemcsak nagy összegű pénzt vitt el a parancsnoktól, hanem Szegedtől mintegy három mérföldre a töröktől kapott kíséretet is elpusztította, majd dicséretes zsákmánnyal és halhatatlan hírnévvél tért vissza övéihez. Szeged többi lakója, akik a város megszállása kezdetén szétszóródtak, a török adott szavára visszaszólítva mind a Felsővároson, mind az Alsóvároson a ferences atyák⁵⁰ lelki gondozásával a keresztény vallást gyakorolták. Mesélik pedig, hogy egy alkalommal, amikor a templomot, melyet a barátok Havas Boldogasszony néven birtokoltak, a helvét hitvallást követők a várparancsnoktól maguknak követelték, a parancsnok mindkét vallás papjait egybehívta és lehetőséget adott hitvitára. Ígéretet tett, hogy annak adja a templomot, amelyik fél felülkerekedik a maga tudományával. Összegyűltek tehát, és mindkét fél nagy szóváltás közepette versengett a parancsnok elnöklete alatt tudományáról és vallásának kiemelkedőbb voltáról. Amikor azonban egy laikus testvér észrevette, hogy ferences atyái kimerültek a hosszas vita során, középre furakodott, nehogy elveszítsék a győzelem reményét. Miután pedig megkérte övéit, és a török parancsnoktól is engedélyt kapott, hogy övéi helyett vitába szálljon, előbb a parancsnokhoz fordulva jóindulatú figyelmet kért, majd az apostolok és az evangélisták számát kérdezte a helvét lelkipásztoroktól. Amikor pedig látta, hogy minden egyes kérdésre helyes választ kap, fölvetette, hogy hány próféta van, Amíg ők ezeket is helyesen sorolják, fölhívta a parancsnokot, hogy figyeljen, majd megkérdezte a reformátusokat, hogy Mohamedet vajon hova sorolnák. Ezzel az ügyes szellemességgel kifogott rajtuk, a templomot megőrizte a ferences atyáknak. A parancsnok ugyanis helyeselve az ember fortélyát, a ferenceseket nyilvánította győztesnek a reformátusokkal szemben, és tüstént rendeletet adott nekik, megerősítette őket a templom birtoklásában. Ezt a rendeletet mind a mai napig a testvér kópésággal aratott győzelme örök tanuságaként őrzik e monostor irattárában.

Pogány parancsra azon céllal rendezett hitvita a ferencesek és a helvét hitvallásúak között, hogy a nagyobb tudományú legyen a ferencesek temploma
A ferencesek egy világi testvére nyeri meg

A török által adott, megerősítésükről szóló rendeletet ma is őrzik abban a kólostorban

IX. §

Egyébként 1686-ban afféle harcmoddal, ahogyan más városokat lassanként felszabadítottak a török iga alól, Szegedhez is elértek a keresztények. *Merci és Häusler*⁵¹ vonultak elől csapataikkal, és amikor meghallották, hogy a seraskier nyolcezer törökkel és 1000 tatárral ott táborozik, kora hajnalban támadást indítanak ellene, és miután ezernél többet levágnak, háromszázat pedig foglyul ejtenek, a többieket megfutamtítják. A seraskier csak nehezen tudta a többieket a folyón

A pogányok elköltözése Szegedről

túli táborba kergetni. Közöttük volt Tököli is. Közben megérkeznek Vallis és Veterani,⁵² és október 19. táján körülveszik Szegedet. Közben azonban híre támad, hogy húszezer tatár és török szándékozik a nagyvezérrel együtt a szegediek segítségére sietni és már Zenta városnál, Szeged alatt mintegy öt mérföldre vannak. Így Vallis, Veterani és Barkóczi négyezer válogatott lovassal az éj csendjében elvonulnak és amikor észreveszik, hogy az ellenség őrhelyei már közel vannak, pitymallat előtt két órával megállnak, és a sereget csatasorba rendezve óvatosan megközelítik az ellenséges tábor. Amint meglátták őket a tatárok, hangos ordítózással rögtön lármát csapnak övéik között és lóra kapva megkísérlik visszaverni a mieinket. Ám az ellenük össze-vissza támadókat, jobbról a tatárokat, balról a törököket megszorítják a *Gönczi*⁵³ keze alatt lévő Merci- és Häusler-féle csapatok, és itt háromszáz török, amott ezer tatár leterítése után megfutamítják a többieket, majd az ellenség hátrahagyott dolgait összeszedve elhatározzák, hogy visszatérnek övéikhez. Ám alig indulnak útnak, máris jelentik, hogy hátukban ott az ellenség, és szétszóródva, rendetlenül követi őket. Újra megállnak tehát a mieink, és csatasorba rendeződve várják az ellenség érkezését. Amikor azonban kényszerűsége miatt a sor, maga a seraskier is megérkezik hétezer pihent és szabályos hadirendben támadó törökkel. Amikor ezek a szokásos módon össze-vissza kiabálva támadják a mieinket, ezek éppúgy, ha nem jobb renddel állnak ellent és feltartóztatják első rohamukat, majd a szárnyakkal és a derékhaddal rohamot indítva fúriaként törnek meg és zúzzák szét a török hadrendet és hadsorokat, és sokat megölve szétszórják a maradékot. Mégis megint visszatérnek, és noha már legalább ötször visszaverték őket, csaknem ugyanannyian térnek vissza, jóllehet feleslegesen próbálnak szerencsét, mert a keresztények nemcsak erejüket, hanem fegyverzetüket is olyan vitézül fordítják szembe velük, hogy szándékuktól elállni kényszerülve futásban keresnek menedéket, miután több mint kétezer embert veszítettek övéikből, valamint elhagytak 17 ágyút és 200, zsákmánnyal megrakott tevét. Ezt látva mieink összegyűjtik a zsákmányt, és visszatértek után az ostromlottak szemé láttára cölöpökre és sáncokra tűzik a zsákmányolt hadijelvényeket, és győzelmi jelként háromszoros sortűzet lónek az ágyúkból, majd nagy örömük jeleként közösen éneklük Szent Ambrus himnuszát. Ezután egy foglyot a városba küldenek, hogy a nagyvezér és a seraskier vereségének hírével az ostromlottakat vegye rá a meghódolásra, majd általános boldogságnak adják át magukat. Azok viszont a helyzetet látva a hadiszekerekről és a jelvényekből világosan megértették, hogy szétverték a felmentősereget. Jajgatásokra és fájdalmas kiáltásokra fakadva fehér vásznakat emelnek fel, és az előljárókat kiküldve, a város megadásával kapcsolatban úgy egyeznek meg a mieinkkel, hogy a törökök gyermekestől és feleségestől és annyi holmival, amennyit elbírnak, bántatlanul övéikhez mehetnek. Minden más

dolog a várossal együtt a mieinké marad. Imre herceg⁵⁴ szent napja volt, amelyen a császáriak elfoglalták a várost. Miután őket kíséretünkkel Temesvárig vezették és ötszáz főnyi őrséget hátrahagytak Csanád töröktől való visszavételére indulnak.

X. §

Miután így visszaszerezték Szegedet, a megszállás alatt elszórta, bizonytalan helyeken bújdosó polgárai visszatértek övéikhez, és miután házacskaikat lassanként helyrehozták és a várost felépítették, amennyire csak lehetett, nem volt más kívánságuk, csak hogy annyi bajból megmenekülve végre örökre békén hagyják őket az ausztriai sas szárnya alatt. De alighogy teljesült kívánságuk, és annyi zavargás után megpihentek, a Rákóczi-féle mozgalmak⁵⁵ támadtával máris újra menekülniük és szenvedniük kellett. Mintegy két éven át nemcsak a lázadók gyakori betörései miatt szenvedtek, hanem 1705-ben mintegy három hétig tartó igen heves ostromot is kiálltak, mivel megszállták őket.^{55/a} Isten és a császár segítségével azonban úrrá lettek ezen, s ezt követően bármiféle zavargások, fosztogatások és támadások történtek is, mindet állhatatos lélekkel viselték. A külvárosok elnéptelenedése és fölégetése is a császári katonaságnak a király iránt tanúsított erős és őszinte szeretetéhez és szövetségéhez hasonló hűséggel tartották a várat és a palánkot a zavargások megszűntéig.

Csaknem ugyanazon időben, az 1709. és 1710. évben a pestis országos elterjedése idején a mieinket is súlyosan érintette a járvány, de mivel a kezdet kezdetén jámborsággal és igyekezettel nyomban ellenálltak, nem szenvedtek nagy veszteséget. A járvány tovaterjedésének megszüntét isteni kegyelemnek tulajdonítják, és úgy hiszik, hogy *Havas Boldogasszony* oltalma miatt szűnt meg.

Egyébként nemcsak 1716-ban siettek segítségére a szegediek az Eugen⁵⁶ vezette seregnek, hanem gabona, bor és más élelemiszor szállításával segítettek 1695-ben a Saxo⁵⁷ és Häusler alatt Temesvárt felette nagy nélkülözés közben ostromló katonaságnak is. Häuslert, aki ott esett el, elhozták, és tiszteletre méltó módon a Havas Boldogasszony alsóvárosi templomában temették el,⁵⁸ ezzel is épp elég fényesen tanúsították hűségüket a császári katonasággal szemben, ahogyan azt maga *Lipót* is kegyelmesen elismerte, amint fentebb idéztük. Egyébként azt sem hallgathatjuk el, hogy 1687/88-ban olyan nagy éhínség volt Szegeden, hogy egy köből gabonáért tizenkét forintot⁵⁹ adtak volna, mégsem lehetett kapni. Ezért aztán négyszáznál is több ember halt éhen, a többieket, akik szintén elgyöngültek és erejüket veszítették az éhségtől, vagy a farkasok tépték szét házaikból kivonszolva, vagy a füvek és bokrok szokatlan eledele miatt pusztultak el, ezekkel akarták éhüket enyhíteni. A Tisza árvizei hol hat, hol nyolc, hol tízévenként öntötték el Szeged területét. Emlékeznek a polgárok, hogy

A törökök Szegedről való elköltözése után az épp helyreállításhoz kezdett várost belső bajok gyöttrik

A Rákóczi-féle felkelések

Pestisjárvány

Éhínség

Árvíz

harminc évvel⁶⁰ ezelőtt olyan nagy árvíz volt, hogy az egész Alsóváros víz alá került, ladikkokkal kellett a Havas Boldogasszony templom szentélyébe menni.

XI. §

Annyi nyomorúságtól és hanyattatástól megszabadult városunk megőrizte ugyan terjedelmét, régi virágzásából azonban alig-alig őriz már valami képet. Belvárosból és külvárosokból áll. A belváros kettős, az egyik beljebb, a másik kívülebb esik.⁶¹ Az előbbit várnak, vagyis castrumnak nevezik, mivel téglafalak övezik, ezekről fönt említettük, hogy 1545 körül épültek Szolimán költségén.⁶² Azok a falak azonban csak három oldalról védik a várat. A negyedik oldalon a Tisza folyik el mellette, és bár ez jelenti számára a leghatásosabb védelmet, efelől mégis sűrű karók és cölöpök zárják el zsilip módjára. Kívülről nézve négyszög alakú.⁶³ Hatszögletűnek látszik ugyan, mert két, mintegy megtört szögletről úgy tűnik, mintha négyet képezne, de nem így van. Közülük az előbbiekben mindkét oldalon kerek bástyák vannak, ahol aztán a falak a Tiszához vezetnek, mindkét részen több kerek és négyszögű bástyára támaszkodnak. A várbejárat az előbbi két kerek bástya között, azon az oldalon van, mely a város piacára néz, és észak felé tekint.⁶⁴ Ugyanezt a bejáratot egy tornyocska díszíti néhány öllel a kapu falai fölé emelkedve. Ebben egy óra és katonai jelvények vannak, alatta pedig a felhúzható kapu. Nyugatról van egy másik bejárat is, ez a kapu azonban mindig zárva van, csak egy kisebb ajtón át engedi be az utasokat. Ezenkívül valamennyi fal és erődítmény belülről magasan fölhordott földdel van megtámasztva, kívülről mély és Tiszavízzel telt árkok veszik körül. Az árokrendszeren túl hatalmas sáncok és itt-ott igen erős védművek vannak. Közülük a legelső a főkapu előtt van, a többi oldalt emelkedik és kőtalpat ékesíti. Belül a parancsnoki épületen és néhány *hivatalnoki* szálláson kívül semmi sincs, a fennmaradó térség szabad. Látható a régi templom, vagyis bazilika nyomai, melyben a *dominikánus* atyák miséztek (f).⁶⁵ Egyrészt árkok veszik körül az egész várat, másrészt rendkívüli mértékben erősíti a délen árokrendszerrel összekötött Tisza. Ha a folyón túl, a Marostorkolatnál, vele szemben erődítményt emelnének ezen a részen, semmi sem lenne hathatósabb Szeged biztosítására.

Szeged mai képe

XII. §

Ahogy a belső városkát *várnak* és *castrumnak* nevezik a lakosok, az erődítmény anyagáról *Palánkának* mondják a külsőt, mivel egymás mellett, sűrűn földbevert, összefüggő

A külső város képe

(f) Lásd: Sigismundus Ferrarius, De rebus Hungaricae Provinciae IV. könyv. 531. old.⁶⁶

faoszlopok kerítik, és mesterségesen készített sánc erősíti, melyet vízzel telt kettős árok jár körül. A külső város északnyugatról övezi a belsőt, és ahogy a Tisza alsóbb folyásánál kezdődik, tágas ívvel az északi vársarkig terjed, és sok szép épület található benne. Három templom van ott, az egyik Szent Demeter vértanu *plébániatemploma*, ezt közközltségen állították helyre romjaiból, és az esztergomi érsekséghez tartozik.⁶⁷ A város nyugati részén van, közel a Tiszához, az u. n. *Kis-kapu előtt*. Régen olyan hatalmas épület volt, hogy csaknem addig a kiskapuig ért. Ma már a szentélyen kívül nincs belőle semmi, de még ez is olyan nagy, hogy az egész város összegyülekezésére elég.⁶⁸ Mögötte nyugaton a magasra falazott régi torony az egész tájra kilátást nyújt. Legfelső erkélyéről csaknem az egész megyét láthattuk. A torony végén, ugyancsak nyugatra van a hozzá csatlakozó Szűz Mária *Köszöntésének* tiszteletére épített kápolnája, melynek a szege-di születésű, zágrábi Lukács püspök egykor hét káplánt rendelt. Az ő szavaival:

Mi Lukács, Isten és az Apostoli Szék kegyelméből a zágrábi egyház püspöke, a dolog örök emlékezetére egyéb gondjaink és pásztori hivatalunk kötelességei mellett különleges és egyedülálló gondoskodás és megfontolás tárgya az, hogy^{68/a} — mivel a legjobb és legnagyobb Istenség bennünket kimondhatatlan kegyelmével minden érdemünk felett alacsony sorból e magas főpapi méltóság csúcsára kegyeskedett emelni, — mi vágyakozunk, hogy képességünkhöz mértén emlékezzünk ily halhatatlan és hatalmas jótéteményre, hogy kinyilvánítsuk, mily sok hálával tartozunk annak, akitől olyan sok jót kaptunk. Az isteni szolgálat megnöveléséért és az égi haza elnyerése reményéért, melyet mindenki földi jócselekedeteivel igyekszik előkészíteni, magunk, szüleink, elődeink, rokonaink és a hozzánk közel állók üdvözüléséért a Szeged városában épült Szent Demeter vértanu templom oldalánál, — mivel ebben a városban születünk és nevelkedtünk — az Isten-anya, a boldogságos és dicsőséges Szűz Mária fogantatási ünnepének, valamint püspök urunk dicsőségére újonnan egy kápolnát alapítottunk és emeltünk, hogy ebben az isteni szertartás az ezt követő időkben örökké, állandóan tartson, és hogy abban az isteni hivatásnak szolgáló papok minél nagyobb buzgósággal végezhessek az isteni szolgálatot, és megszakítás nélkül tehessenek neki eleget, a felülírottak értelmében az említett Boldogságos Szűz Mária kápolnának, és ebből következően a fent nevezett Szent Demeter vértanu plébánosainak, tudniillik e kápolna pásztorainak ajándékoztuk, átruháztuk, és örök időkre adományoztuk, sőt a jelenlévők által adjuk és átadjuk, de az alább feltüntetett módokkal és feltételekkel. Mindenekelőtt azzal, hogy a kápolna mindörökké az adományt kapó Szent Demeter vértanu egyház parókiális plébániájához tartozzék, ennek a szege-di polgárok az ő ősi szabadságuk és szokásuk alapján igazi patrónusai legyenek, ezért határoztuk, hogy maguk a polgárok legyenek a kápolna védnökei az adakozás tekintetében,

Templomok

A zágrábi püspök megerősítő oklevelé 1501-ből, melyben Boldogságos Szűz Mária kápolnájához hét káplánt rendel

és amikor a plébániára inséges idő következik, a jóra való és érdemes személyek kápolnánkat is használhassák, és javukra fordíthassák az alábbi teherrel. Így a mi Szent Demeter vértanu egyházunk mindenkor tiszteendő plébánosa azon az öt káplánon felül, kiket régi szokás szerint tartani szokott, két másik káplánt is köteles alkalmazni, hogy minél kényelmesebben vállalhassa és végezhesse a kápolna terheit és szolgálatait, és így ettől kezdve az ezután következő örök időkben a mindenkor tiszteendő plébános köteles hét káplánt tartani és ellátni, nemkülönben a polgárok is kötelesek évente a mindenkor tiszteendő plébánostól számadást kapni a kápolna általunk adott, ajándékozott és átengedett javai felől, akár istentiszteletre, akár magának a plébánosnak személyi használatára tartoznak, nehogy maguknak a polgároknak vagy akár a plébánosnak gondatlansága és hanyagsága miatt kápolnánk kárt szenvedjen javaiban. A hivatalban lévő tiszteendő plébános naponta mondasson egy misét kápolnánkban az alábbi módon, hasonlóképpen szabad lehetősége legyen a plébánosnak a temetkezésre szolgáló hely tisztességes személyek számára történő engedélyezésére, leginkább pedig azok számára, akik valamivel hozzá akartak járulni a templom hasznához és helyreállításához, de három temetésnél többet ne engedélyezzen stb. Hogy ne jusson kápolnánk véngromlásba, elővigyázatosságból tegyük még hozzá azt a kitélt, hogy ha az idő valamely viszonytátság miatt ezen oklevél az örökök gondatlansága folytán elveszne, a városi jegyzőkönyvben ugyanígy fellelhetők legyenek a feltételek, melyekkel kápolnánkat alapítottuk, s a mód, melyet az istentiszteletekben be kell majd tartani. Hogy pedig alapítványunk tartós legyen, és minden előírást minél megfelelőbben teljesíthessenek, az alább írt dolgokat örökre a kápolnának ajándékozunk, tudniillik egy malmot az Ercsiben lévő malomhellyel együtt, egy billogzott, szám szerint ötvenhat hatáslóból álló ménest, a Kamenc város előhelyén lévő, Kutvás nevű szőlőt, egy mészárszék mesterrel és 40 forintnyi ellátmánnyal e mészárszék üzemeltetésében adódó haszonként, készpénzben száz forintot azzal a feltétellel, hogy a mindenkor tiszteendő plébános ezt a száz és negyven forintot ne idegenítse el a kápolnától, hanem azt a száz forintot valami tisztességes egyeségre és keresetre használja, a visszamaradt 40 forintot pedig kezelje a mészárszék tartásában lévő haszon érdekében, ahogyan azt fentebb említettük. Ha netán meghalna a plébános, a szegedi polgárok az ő javaiból adjanak az új plébánosnak, abból a 140 forintból, valamint két aranyozott kelyhet, két misekönyvet, öt kazulát, öt oltártérítőt, hét szőnyeget, réz gyertyatartókat, és mindkét oltárt; ezen fent említett összes és egyenként vett dolog hitelül és bizonyosággal oklevelünket gyűrűs pecsétünkkel és sajátkezű aláírásunkkal erősítjük meg. Kelt Budán, pünkösdi vigiliáján, az Úr megtestesülésének 1501. évében.

Ezt a kápolnát a megérkező piarista atyák az ifjúság számára jelölték ki,⁶⁹ ezek a papok a Szent Demeter templomban végzik plébánosi teendőiket. E templommal szemközt van egy városi védnökséggel emelt épületük. A palánkban lévő

harmadik templom a görög szertartású rácoké, amely az előzőektől kétszáz lépésre a Tisza felé, keleti irányban van. Sosem láttuk még az itteninél gondozottabb görög rítusú templomot, mivel egyrészt szilárd falból készült, és cseréptető is fedi, másrészt udvar is körülveszi.⁷⁰ Az egész város tanács-háza a piactéren van, mely a várral szemben látható.⁷¹ Kiterjedt térségen helyezkedik el, amely igen népes vásárok tartására is megfelel. Egy csinos épület mellett emelkedik, szobái a nap járása szerint helyezkednek el. Ettől kissé hátrébb, észak felé fekszik a katonai épület, közönségesen *kaszárnya*, és a vár kapujával szemben a falazással készült tárház.⁷² Azon a részen, ahol a Tiszát dél felől megközelíti, látható a királyi kamara tisztartójának háza, ugyanitt csoportosulnak a tehetősebb polgárok házai.

XIII. §

Két külváros van, az egyik a felső, a másik az alsó.⁷³ Az előbbi északról övezi a várost, az utóbbi viszont délen, a folyóparton kapcsolódik hozzá. A Felsőváros sem kisebb és a város fölött, a Tisza mellett terül el, itt helyezkedik el a magyar, közönségesen *nemzeti*, illetve a rác hadsereg házainak zöme. Egy temploma van csak, melyet régen parókiának, vagy *Mátyás* által plébániának jeleztek és Szent Györgynek szentelték.⁷⁴ A Tisza ezen oldalán láthatók még a királyi sőtartó raktárak⁷⁵ épületei, valamint az inspector, a mérnökök és a többi előljáró háza. Ugyanott, a katonaság épületein belül van a másik görög rítusú templom.⁷⁶ A katonai házak és kaszárnyák között ma is láthatók azon török síremlékek nyomai, melyben — mint fent említettük — Hubiár agát különleges tisztelettel illették övéi. Az Alsóvárost a Havas Boldogasszony kiválóan megépített temploma ékesíti gazdag, hosszú hajójával; keskeny szentélyével és a lehető legnemesebb szerkezetével. Egyébként ez nemcsak egyéb díszítményei miatt méltó említésre, hanem azért is, mert az a hosszú építmény belülről semmi tartóoszlopra nem támaszkodik, egyedül a falak tartják a rendkívül széles boltozatot. Valaha, ahogy ez a falon lévő kőtáblából kitűnik, 1203-ban maga a város építtette közpénzen.⁷⁷ Északi felén a szentélynél a polgárok adományainak és a ferences atyák gondoskodásának köszönhetően most épül a torony,⁷⁸ mely az egész városban a legszebb. Ezután az ama rendű szerzetesek templomához kolostor épült, és összefügg vele, mely napról napra jobban megtisztul a török piszok szennyétől.⁷⁹ 1301-ben a minoriták számára rakták le alapjait, a törökök azonban 1525-ben lerombolták,⁸⁰ majd a város kérésére a törökök által engedélyezett javítás után a templomot a város kérésére *Pázmány* a csanádi egyházmegyehez csatolta (e). *Beszélik* — mondja a Topografia szerzője —,

Külvárosok

(e) a Függelékben

hogy Corvin Mátyás király országgyűlést tartott benne, ennek emlékére királyi palástját, melyet később, ahogy mondják, gyöngyökkel ellátott műseruhává alakítottak, az oltárok javára szentelte (f).⁸¹ A város tanácsa egybehangzóan állítja, hogy Szent Demeter oltárának adta, jóllehet a maradványát ma is kétségtelenül ennél az egyháznál őrzik a szerzetesek.⁸² Egy terem, közönségesen auditorium is tartozik a templomhoz, mely 3000 ember befogadására képes, itt e ferences atyák nyaranta gyűlést szoktak tartani. Azt a valóságnál erősebb szépítésnek vélem, amit ugyanez a szerző a védműről tett hozzá, amikor ezt mondja: *Ami a mai dolgokat illeti, az újólag kiépített védmű nem közönséges dicséretet érdemel nemcsak nagysága, mely miatt egyesek a bécsivel mérik össze, hanem erőssége tekintetében is, melyet a felséges Károly parancsára jóval nagyobbra építettek, mint amekkora a törökök alatt volt.*⁸³ Aki azonban saját szemével látta a szegedi védművet, láthatja hogy kicsi az, és kerülete alig tesz ki 600 ölt. Nemhogy a bécsivel, de még a lipótvárral sem lehet összehasonlítani, bár-hogy látja a szerző. Egyébként az egész város fekvését tekintve elég terjedelmes a várral, a várossal és külvárosokkal együtt, bár a legtöbb ház alacsony, mégsem minden szépség nélküliek. Ugyanitt van egy megyeháza, vagy megyeszékhely, melyben a megyeiek tanácskozásra gyűlnek össze.⁸⁴ Nemes emberek számára főleg az Alsóvároson vannak házak és fogadók.

XIV. §

Az egész várost a felső parttól az alsóig a többi környező szántóval együtt sík és nyílt föld veszi körbe, így Istvánffyval elmondhatjuk: (g) *ezek a szántók a Duna-Tisza közén lévő igen nagy kiterjedésű és baromtartásra kedvező síkságon vannak.* Mivel azonban közvetlen körülötte falvak és birtokok vannak, a polgárok számára csak szűkös határt hagynak, és így részint saját birtokaikat művelik, melyeket a királyok adományaként szomszédos területeken kaptak, részint idegen birtokot vesznek bérbe, közönségesen árendába. A legtöbb *Szegedet* körülvevő pusztát ugyanis ennek lakói vagy szántásra, vagy baromtartásra használják. A szőlővesszőt a nyugati és az északi irányban elterülő kertekben mindenütt nyílt, sík, mezei helyen, fellazított, fekete földön, sóderrel kevert, mégis nagyobb kavicsok és kövek nélküli, ezért fűró számára — amivel a vesszőket ide helyezik — alkalmas talajon ültetik. Minden évben igen bő termést hoz. Jó, többnyire vörös színű, de azért kevésbé elálló bort terem.

Sík fekvésű táj

Szőlők

(f) 146. old.

(g) II. könyv 16., máshol 26. 1. 15.

XV. §

Szegedet németekkel, szlávokkal és rácokkal vegyes magyarok lakják. Ezek és a horvátok hozzávetőlegesen a város harmadrészét teszik ki, ám ezek is, és a németek is szeretik a magyar nyelvet, bár leginkább a szlávok beszélnek magyarul. Máskülönb a legtöbb rác annyira nem ismeri a magyart, hogy úgy tűnik, mintha nem is magyarokkal élnének együtt.⁸⁵ A német nyelvvel se nagyon törődnek, mivel mind-egyiknél nagyobb kedvüket lelik a sajátjukban. Éppilyen kitartással követik minden más fölé helyezve a görögök ősi rítusa szerinti vallásukat, melyet gyermekkorukban sajátítottak el. Az összes többi lakos a katolikus vallást követi.

Német, szláv és horvát, valamint rácokkal vegyes magyar lakosság

XVI. §

A katolikus szertartásokat a piarista iskolák atyái végzik, őket 1720-ban⁸⁶ közpénzen hozatta ide és erősítette meg a város, átadva nekik ellátásra a *Demeter-templom plébániáját* és évi nyolcszáz forint fizetést. Ők tehát a nagy létszámú fiatalságot is tanítják, és nemcsak az említett *Demeter-templomban* végeznek nyilvános szertartásokat, hanem a Felsővároson lévő, *Szent Györgynek*⁸⁷ szentelt épületben is. Segítenek nekik a *ferences atyák* is, amikor a városon kívül és belül végzik munkáikat és a szertartásokat. Nekik már a török iga alatt is megengedték, hogy itt tartózkodjanak, ma nagy létszámmal látják el vallási teendőiket. Itt vannak még a nemrég befogadott *minorita atyák* is, akiknek szállása a Felsővároson, azon a helyen van, ahol egykor a Szent Miklósnek⁸⁸ épített templom állt. A *bosnyákoknak* és *rácoknak* is megvannak a maguk pópái és tanítómesterei.

A katolikus templomok szolgálata

XVII. §

A város kettős igazgatás alatt áll, a kettő közül az egyik katonai, mely az őrség és a nemzeti sereg élén áll, és azt irányítja. Az őrséget parancsnok vezényli és tartja kézben. Nemcsak a szegedi katonák tartoznak ugyanis e hivatalhoz, hanem még mindazok, akik a Duna-Tisza közén e tájon, különféle falvakban és körülsáncolt városokban, *Martonoson*, *Kiskanizsán*, *Zentán*, *Osztrován*, *Moholon*, *Petroszelán*, *Becsén*, *Csurogon*, *Földváron*, *Zomboron*, és *Szabadkán* laknak. Egyébként szabadok, egyedül csak háborús készenlétben állnak. A másik a polgári hatóság, ennek bíró parancsol, ugyancsak ő szokta elkülöníteni és eldönteni mindazon ügyeket, melyek akár gazdasági, akár törvényszéki formában adódnak. Így tehát minden feladat és hivatali teher, ami egy helyesen vezetett városban előfordul, a bíró vállára nehezedik. Mellette van a 12 tanácsos és a 2 jegyző, akik hetente kétszer, kedden és pénteken,

Kettős igazgatás, a kettő közül az egyik katonai

A másik a polgári

olykor pedig naponta, főleg a vásárok napján összegyűlnek a tanácsházban. Ha valami ügyes-bajos, komolyabb dolog adódik, a bírói testülettel közösen intézik. Később ebből választanak tisztségviselőket mind a számvevői, vagyis adószedői, mind az intézői és *csendbiztosi*, mind pedig más posztokra. Az előljárásság választása mindig Szent György napon történik a bírói testület jelenlétében. A bírót aszerint választják, hogy mennyire képzett a polgári jogban és tudományban. Olyannak, akit erre méltónak tartanak, néha több évre is engedélyezik e méltóság viselését.

XVIII. §

A polgárok részint földműveléssel és állattartással, részint marhakereskedelemmel és ruhaeladással, részint pedig kézművességgel és halászattal foglalkoznak. A szegedi polgárok zöme szerfölött ősi szokás szerint halászattal keres kenyeret. Könnyen ezekre tehető azok száma, akik így tartják fenn magukat. Ha ugyanis lehetősége van valakinek ladikot és hálót vásárolni, megszerezheti a halászati engedélyt. Így aztán az egyébként napszámos munkával foglalkozó emberek is ladikba szállnak éjjel, és halászattal több nyereségre tesznek szert, mint amennyit napi bérükkel kerestek. Erre az életmódra csábítja őket a Tisza is, mely itt a leggazdagabb halban, mint-hogy ez, ahogy *Istvánffy* mondja (h) a Marossal és más folyókkal egyesülve itt nevel leginkább halat. Míg mi ott voltunk, több mint száz olyan halászbárkát, vagy halászhajót tudtunk naponta összeszámolni a szegedi parton, melyek tele voltak pontyokkal, csukákkal, sügérekkel, süllőkkel, keszegekkel és egy másfajta hallal. A földet mindenki elegendően műveli, és ámbár a gabona elszállításának nincs sem értéke sem lehetősége, mégis összegyűjtenek annyit, amennyi a házi használatra szükséges. Néha-néha azonban tűrhető áron el is adnak. A kaszálás száraz nyáron jövedelmező számukra, esős nyáron ugyanis tönkremennek a levágott füvek az árvizek miatt, sőt ezek elsodorják a már boglyába rakottat is. Mások, köztük elsősorban a bosnyákok, a kereskedésben iparkodnak. Közülük bizony többen meggazdagodtak mostanáig a nem kevés lehetőség alapján. *Szent György, Szent Domokos, Szent Mihály, Szent András Apostol* napján tartanak évente vásárokat,⁸⁹ ilyenkor olyan nagy tömegek gyűlnek össze, hogy az egész várost ellepik. Különösen *Szent Mihály* és *Szent György* napon gyűlik össze rengeteg sok ember és állat. Az első napokon a gulyák és ménesek kerülnek eladásra. Mindkét fajta baromból összehasonlíthatatlanul sok van, különbözőek és nagy a választék. Ezek legeltetésére a mezők és elsősorban a város körül szélesen elterülő síkság szolgál. Ezt követően három napon át igen sok sátorral állnak a vásárok a piacon. Ezekre főleg a bos-

Tisztújítás

A polgárok kenyérkereső foglalkozása

Egyesek halászattal foglalkoznak

Mások kereskednek

Népes vásárok

(h) V. könyv f. m. 43.

nyákok, a görögök és törökök jönnek a legtávolabbi vidékekről, de vannak magyar, szlovák és német kereskedők is. Ezenkívül egyes napokon, így különösen *szombatonként* nyílnak egyes vásárok, mivel naponta szállítanak oda a mezei lakosok élelmiszereket eladás céljából.

XIX. §

Mondottuk, hogy katonák is laknak itt, akik részint *magyarokból*, részint *rácokból* állnak. A lovasok mindig készen állnak nyeregbe ugrani, amikor az ügy és idő követeli. Egyébként saját házaikban laknak, de katonai szabályok szerint élnek. Tisztek alá tartoznak, de nem teljesítenek közszolgálatot, hacsak nincs rá szükség. Közben családjukkal törődnek, egyéni belátás szerint házasodnak, gyermekeikkel, földjükkel, szőlőikkel, barmaikkal vesződnek. Polgári adóktól mentesek ugyan, de kötelesek lefizetni a katonai cenzust. Kevesen vannak, akik a zsoldért katonáskodnak, többnyire a hírnév és a szabadság szeretete miatt akarják, hogy közéjük sorozzák őket. Századosuk, közönségesen *kapitányuk* van, egyszer a bosnyák, máskor a magyar nemzetből, aszerint, hogy hogyan kedvez a szerencse, és a parancsnok, aki alá tartoznak, hogyan hagyja jóvá. Hozzá fordulnak kisebb adózási és peres ügyekben, a nagyobb döntéseket a várparancsnok jelenlétében teszik.

Felkelésre és honvédelemre készen katonák is laknak a városban

Tehetségük és erkölcsük

Kapitányok alatt szolgálnak

XX. §

Ilyennyire különböző lakosság ellenére a város minden lehetséges eszközzel megtartja az egyetértést, és mindkét fél emberségesen jön ki egymással. Mivel mindennek rendkívül alacsony ára van, mindenkinek rendelkezésére áll az élelem. Nem bőven ugyan, de amennyire szükség van. Mindenki szereti a magyar viseletet, még a németek is, bár különösen a rácok utánozzák a magyarokat, jóllehet valamivel hosszabb és értékesebb ruhákban láttuk őket. Kiváltképpen a bosnyákok asszonyait csudáltuk, ahogy aranytól és ezüsttől ragyogó, díszes selyemruhájukkal sok nőt felülmúltak. A köznép körében itt is igen visszaélnék a borral. Elképedtünk, hogy a még ivásra nem is alkalmas mustot öreg és fiatal éjjel-nappal büntetlenül szokta fogyasztani. Legtöbben, de főleg a szegények halat esznek hús helyett, ez jelenti napi táplálékukat. Kevesen építik házaikat rakott falból, a legtöbben sövényfalként földbe tűzött nádat használnak. Előbb erősen, sűrű sorokban megkötözik, majd sárral tapasztják be és kimeszelik. Hosszú évekig lakják e náddal fedett helyet. Azt tapasztaltuk, hogy elsősorban a szegényebb magyarok és rácok tesznek így. A lányok itt is sietnek házasságot kötni, nem így a legények. Úgy vélik ugyanis, hogy előbb a munka fáradalmait kell kibírniuk, mielőtt a házasság bajaiba bonyolódnának. Így aztán vagy katonáskodással, vagy kézművességgel, vagy kereskedéssel foglalkoznak.

Polgári egyetértés

Élelem és ruházódás

Házaik

Házassági szokások

Elsősorban a rácok közt szokás, hogy kereset, mesterség és munkálkodás szerint különülnek el. A magyarok is utánozzák őket. Náluk ugyanis kevés szabó, szűcs, takács és más efféle mesterember van ahhoz, hogy ne tudnának nyereségre szert tenni termékeikkel a ruházati vagy állati áruk kereskedésében a különféle mezővárosokban és városokban tartott vásárokon.

A lakosok foglalkozása

XXI. §

A kereskedői szokás tette valamennyiüket nyájassá és vendégszeretővé. Vannak, akik megjegyzik, hogy a vidék jellege a lakókban tükröződik, mikor pedig ez az együgyűeknek kedvez, az emberek is elbutulnak. Találhatnék olyan jópárat, akire ez illik, mégsem mondható ki egyértelműen valamennyire ez a sértésnek számító hiba. Ellenben igenis található itt sok, másoknál városiasabb és műveltebb ember is. Nem lehet tagadni, hogy ez a nép meg van áldva azzal, hogy egyéni természete erejével, hála a sajátos hagyománynak, sokra vigye. Ha ezt gyakorolják, az igen művelt városiak közé lehet őket sorolni. Mégis inkább szomorúnak, mint vidámnak tűnik ez a fajta. Talán az idők viszontagságainak kell ezt tulajdonítanunk. Rengetegen nyomorognak ezen az oly termékeny vidéken a legnagyobb szegénységben. Munkával, gondoskodással és szorgalommal haladnak ugyan valamit, a megszerzett dolgot azonban inkább otthoni fogyasztásra kell használniuk, mint eladásra. Így aztán, mivel semmit sem tudnak pénzzé tenni, a meglévő is alig elég a saját fenntartásukra. Annyi pénzük sincs, hogy adójukat ki tudják fizetni. Más csapások is jönnek még ehhez. Egyszer ugyanis az árvizek és kiáradások, máskor a madarak, a rovarok és egerek pusztításai verik őket. Ennélfogva még mielőtt bármi lehetőségük nyílna rá, hogy megszerezzenek valamit, tönkre teszik őket a bajok. Mindenkiről azonban mégsem mondanám ezt, ugyanis vannak olyanok is, akik valahogyan meggazdagodnak és jobb sorsot élveznek. A város tehát szinte napról napra gyarapszik telepésekkel és lakókkal, és egyáltalán nem kétlem, hogy visszaszerzi egykori népességét és dicsőségét, ha a vidéken hosszabb ideig békeség lesz. Könyörödjünk szívből Isten és a kegyelmes király kegyéért, hogy ez így legyen ezután.

A polgárok természete

XXII. §

Befejezésül közzétesszük ősi címerpajzsát, mellyel egykor 1200-ban királyok ékesítették a várost. Ez annál is inkább említésre méltó, mert régen elveszítették, először 1704-ben a halásznoknak köszönhetően került elő a Tisza mélyéről.⁹⁰ VI. Károly, kegyelmes császárunk és királyunk, ahogy fönt említettük, jogosnak ismerte el és engedélyezte, hogy e sérült

Szeged város címerpajzsa

pecsét mintájára képezzék a város címerét is, nagyjából így: *Két részre osztott, egyenesen álló, katonai pajzs, melynek jobb oldalán két, a Tiszát és a Marost jelképező folyó fut végig és folyik le kékes mezőben, a pajzs bal oldalán pedig felezett sas kinyújtott szárnyal és lábával, aranyozott jogart tartva karmánál, a következő, arannyal festett szavak olvashatók: Szeged királyi város pecsétje 1200.* Végül a pajzson nyugvó katonai, rácsos és nyitott sisakon korona fölött álló, fehér bárány jelez, mely fejedelmi ékítményt visel, az oromzatról, vagyis a sisakcsúcsról pedig egyfelől fehér és vörös, másfelől sárga és kék, a pajzs szélein leomló foszlányok és rojtok díszítik.

II. szakasz.

A megye várai, közönségesen sáncai

I.

Csongrád vára

A Tisza kanyarában található e régen igen erős vár maradványai. Neve szláv szavakból *Cslun-grad*,⁹¹ vagyis *átkelőhely, másképpen hajók vára*. Innét a magyarul *Csonok grad*, összevonva *Csongrád*. A magyarok ugyanis a lembusokat és a hajónál kisebb vízi járműveket *csónaknak* hívják. Ebből tehát láthatja az ember, hogy az áttelepült *jazygoktól* a Tisza túloldalán lakó *dákokhoz* vezető, egykor igen fontos átkelőhely abban a régi időben épült és lett megerősítve.⁹² Ez a kanyar olyan tágas, hogy néhányezer fegyveres el tudta rekeszteni és igen hathatósan meg tudta védeni. Két előrenyúló folyómeder van ugyanis abban a szűk és szoros kanyarban, ahol a bejárat van, és ha az itt ásott árok megtelik vízzel, mindkét oldalról összeköti a medret, így nehezen bevehető sziget képződik. Az egykori árok nyomai mutatják, hogy egykor úgy volt, noha kevesebb jel utal az erődítményre, mint amennyit a távolság megkövetelt volna.⁹³ A kanyarnak csak az egyik belső szögletéhez kapcsolódik az erődítmény, ahhoz amely északnak néz, és a szemben levő Körös-torkolat erősíti és rendkívül mély árokrendszer övezi. Máskülönben a törökök is éberén őrizték. Az árokmaradványokon kívül ma már semmi sincs, ezek között áll gróf *Károlyi Sándor* úri lakóháza. A kanyar más része dél felé egy régen híres, ma már jelentéktelen városcsúcsban és nádasban ér véget.

*Csongrád várának
neve szláv
Fekvése*

Nehezen bevehető

Gróf Károlyi Sándor úri lakóháza jelzi ma a romokat

II.

*Szintha vára*⁹⁴

Híres hely, melyet *Eugen* herceg több mint 200 000 török felett aratott, híres diadala tett nevezetessé 1697. szeptember 11-én. Hat mérfölddel⁹⁵ *Szeged* alatt, a Tiszánál, a nyugati oldalon sík helyen fekszik, a hely természete legalább annyira megerősítette, mint az emberi kéz munkája. Keletről ugyanis a *Tisza*, északról a Tiszával érintkező *Csesz-tó* védi, másfelől árok, valamint erős mellvéddel és összefüggő erődítményrendszerrel kerített sáncok övezik. Ezeket az egykor török időkben épített sáncokat a bosnyákok tartották és tartják ma is népes számban, noha többször elkergették őket innen. Ma persze nemcsak a sáncokon belül, hanem apró házaikban kívül is laknak, melyből sok van, de alacsonyak. Mentések az országos közadók alól, mivel valamennyien katonai szolgálatra vannak kötelezve, és az első adandó alkalommal fegyvert kell ragadniuk. Bár a szegedi parancsnok alá tartoznak, saját nemzetükből való százados, vagyis kapitány vezeti őket. Ugyancsak ennek, mintegy bírói ítéletével döntenek el összes peres ügyeiket és viszálykodásukat, ennek akarata szerint végzik összes dolgukat. A szegedi nemzeti katonasággal azonos módon adóztatják őket. Közben földjeikkel és szőlőikkel foglalkoznak, ezek művelésére itt van a legjobb lehetőség. Nincs azonban semmi erdő, ezért ehelyett nádat használnak és azzal tüzelnek. Ragaszkodnak a görög szertartáshoz, ezért saját templomuk és papjaik vannak. Még ma is sok, immár öreg ember él közöttük, akik szemtanúi voltak *Eugen* győzelemsorozata első gyümölcseinek, a törökök rendkívül híres, 1697. szeptember 11-i vereségének. Ezek tehát, elsősorban egy bizonyos *Boskó*, aki abban az időben ifjú házas, izmos, friss erőben lévő ember volt, ma már öreg, szemtanuként így mesélték ezt nekünk: Azt mondogatták, hogy akkoriban a *Tisza* és a *Duna* találkozásánál, a hadjárat kétségessége miatt a római sánc^{95/a} mögött sokáig haboztak a törökök. A mieink *Szinthára* vonultak, hogy kicsalják őket. Később a városnál és a Tiszánál, majd idébb, a *Szinthával* határos, egykori *Kalatsa* és *Cseszta* puszta körül délre és nyugatra állapodtak meg. Semmiféle sánccal nem vették körül magukat, mert csakis a kicsalogatott barbárokkal való harcra akartak lehetőséget teremteni. Néhány napnyi várakozás után, mivel azok nem mozdultak, *Péterváradra* indultak. Miközben a mieink *Pétervárad* körül mozgolódtak, a római sáncból megérkező barbár *Szintha* felé közeledett és először is ennek őrségét, vagyis a főleg *Becse* városából ide jött, magukat a zentaiakkal együtt körülsáncolt bosnyák katonákat támadta meg. Erős rohammal abba a sarokba szorították őket, melyet az ott lévő *Csesz-tó* és a mellette folyó *Tisza* képez. Aki nem tudta átúszni a folyót, az vagy elesett, vagy a mocsaras vizekbe fulladt. Ezt követően a város alatt, attól mintegy puskälö-

Szintha vára Eugen herceg törökön aratott diadala óta híres Fekvése

Lakói bosnyákok

Házaik és szabadalmaik

Kapitány vezeti őket

Foglalkozásuk

Vallásuk

A törökkel vívott csatát az arra az időre emlékező Boskó szavaival meséli el a szerző

vésnyi távolságban, a Tisza partján letáborozva kettős — egy kisebb, körülbelül ezer lépés terjedelmű és egy másik nagyobb, négy mérföld kerületű sáncot vezetett körül mély árkokkal és felhányt töltésekkel és elkülönített ágyúállásokkal, mégpedig úgy hogy a nagyobb, vagyis kijjebb lévő sáncnak, ha nem csalódom, negyed részét nyitva hagyta, vagy mert nem volt képes befejezni, vagy mert nem állt szándékában. Egy-két napig pihent itt, majd hidat vert a folyón, és előbb a lovasságot, majd a gyalogságot akarta a temesi részekre átvetni. Míg az átkelés kötötte le, nem tudom milyen szerencse folytán, egy császári katona kezébe került egy török basa, aki a táboron kívül vagy az őrzékek, vagy a portyázások miatt különült el a többiektől. Ez árulta el a törökök szándékát, és azt tanácsolta, hogy itt az idő támadásra, máskülönben, ha nem sietnek, ahogy már a lovasság zöme átkelt, úgy a gyalogság is átjut. E hír alapján tehát a mieink rögtön útnak indultak, és amikor erőltetett menetben Zentához értek, az átkelés közben meglepett törököt olyan pánikba ejtették, hogy egyetlen ellenük leadott lövés nélkül eldobta fegyvereit, elhagyta a nagyobb, vagyis a külső sáncot, és a kisebb, vagyis a belső sáncba menekült, amely a Tiszával érintkezett, ahol az átkelés folyt. Az átkelőhely felé tódulva nagy lendülettel rohant rá a kifeszített hídra. Bár túloldalt maga a nagyvezér állt szembe vele kitért karokkal, hogy ne féljen, de térjen vissza állásaiba és álljon ellent a mieinknek, űzze vissza őket, ennek ellenére, miután őt is nem kevésbé nyomta a török sokaság, a tömeg rémülten és reménytelenül menekült. Amikor pedig látták ezt a mieink, az alsó partról, vagyis az átkelőhellyel éppen szemközt lévő öbölből három ágyúval hamarjában oly ügyesen lőtték szét a menekülőktől terhes hidat, hogy amikor a folyómeder közepén becsapódott a lövés, a szerencsétlen török gyalogság — többkevesebb negyvenezer főnyi tömeg — kétoldalt a Tisza mély és sebes örvényeibe sodródva szörnyű pusztulás látványát nyújtva fulladt a vízbe⁹⁶ Ugyanez a *Boskó* állítja, hogy olyan sokan fulladtak meg, hogy az akkor alacsony vízállású Tisza vize a meder elzáródása miatt felduzzadt, és másfelé folyt. Míg a törököt ilyen pusztulás érte, a mieink senkit sem vesztettek, kivéve azokat a katonákat, akik azért haltak meg, mert a következő éjjel kapzsi kezüket és lábukat az ellenség elhagyott táborába víve, a préda keresésére szolgáló fáklyával a sötétben óvatlanul puszkaport érintettek. Ezek az emberek saját vesztükre égtek meg és pusztultak el. Máskülönben az egész győzelem alig egyórás küzdelem után hullott ölükbe. Ma is megvannak a nyomai a két, szabályos formájú sáncnak, bár nagy részüket szőlőműveléssel és az ugyanott művelt szántókkal eltüntették a zentaiak.

III.

*Földvár vára**

Romok vannak csak ebből a várból,⁹⁷ mely valamikor a Tisza szigetén, *Fel-Győ* faluval szemben, azon a részen feküdt, ahol a nagyobbik Tisza-meder a kisebbiktől a *Porgány* patakkal egyesül.^{97/a} Magát a kisebbik patakot Kelemen, egy régi magyar leölése miatt máig *Kelemen-fok*nak nevezik. A várat magas sánccal építették és mély üregekkel látták el, semmi sem maradt belőle csak egy egészen bizonytalan eredetű halom.

Földvár romjai

IV.

Martonos vára, vagy sánca

A zentaival csaknem azonos erőd van a Tisza ugyanazon oldalán, három mérfölddel följebb. Ezt ugyanis éppen olyan árkok, töltések és karók veszik körül, és nem gyéren, inkább nagy tömegben lakják a bosnyákok. Ezért azonos a lakosok életrendje, azonos szorgalommal művelik a földet, a föld mégis kövérebb és termékenyebb, de nyílt, nincsenek erdők. Százados áll élükön, aki a szegedi várparancsnok alárendeltje.

Martonos várának fekvése

A bosnyák lakosság élén kapitány áll

V.

Kis-Kanisa vára

Ugyanazon oldalon, fél mérfölddel lejjebb van, Martonosnál kisebb helység, de ugyanúgy sánc övezi. Görög vallású, bosnyák a lakossága, földje éppen olyan, a gyakori árvizeknek azonban kiszolgáltatót.

Kis-Kanisa várának fekvése

VI.

Osztrova sánca

Szűk egy mérfölddel Zenta alatt, a Tisza azonos oldalán lévő népes falu. Helyzetét, földjét, lakóit és vallását tekintve mindenben egyezik az előzőekkel.

Osztrova földvárának fekvése

VII.

Petroszela

Szentpéterfalva az előzővel szomszédos, hasonlóan katonai település, Bodrog megyével határos. Ide tartozik az azonos katonai sánccal övezett *Mohol* falu Petroszela és Osztrova alatt.

Fekvése rövid leírással

* Vesd össze *Marsigli* gróf munkájának, a *Danubius Pannonico—Moesicus II.* kötet, IV. tábla 57. old., valamint a XXII. tábla tanuságával!⁹⁸

VIII.

Szegevár erődje

Szegletes⁹⁹ erősséget jelent, a szerkezete egykor ilyen volt. Ugyanott, ahol most terül el, *gróf Károlyi Sándor* négyszögletű toronyhoz hasonló építményű lakóháza áll két mérfölddel *Vásárhely* városa fölött a *Kurca* partján a *Kondora* és a *Kórugy* mocsarai közt. Közülük az utóbbi feléje folyva, az előbbi pedig visszafelé folyva a kastélynak komoly erősségül szolgál. Magát a ma is álló uradalmi házat valamikor a szomszédos erőd köveiből építették,^{99/a} mely Szent György néven *Szegevár* alatt terült el. *Gróf Károlyi Sándor* birtokához tartozik, az ő intézői lagnak benne. Belül bolthajtások, kamrák, borospincék vannak. középiütt a palota ugyanolyan nagyszerű, mint az egész építmény. Ami azon kívül van, két szobácskára oszlik, a lépcsőházban előtér is van. Azután van egy ház, melyet őrtorony formára mindenfelől fallal vettek körül. Tetejéről az egész megye látkepe előtűnik. Nyáron az állandó légmozgás miatt igazán egészséges és hűvös lakás, télen azonban a tüzelőhiány miatt kellemetlen és hideg.

Nevének jelentése
Fekvése

Ura: gróf Károlyi
Sándor

IX.

Themerkeny¹⁰⁰ pusztán is van ném irom, amely egy, valamikor híres erődítményből származik.

III. szakasz

A megye városai

I.

Vásárhely

Vásárok helyét jelenti, talán ezek miatt lett valamikor híres. Egyébként máig sem vesztett híreből, nevéből, részint a nagyszámú lakosság, részint a vásárok miatt, melyeket *Szent József, Úrnapja* és *Boldog Gallus*¹⁰¹ napján tartanak. Ezek körül bármelyik is nagy népgyülekezéssel, a bosnyákok és görögök kereskedelmével, főleg a marhaügyletek terén, egész Alsó-Magyarországon kevés vásár mögött marad el. A város a *Hód-tó* mellett fekszik, erről *Hód-mező-Vásárhelynek* is hívják. Szegedtől keletre,¹⁰² a folyó túloldalán, két mérföldre találja az ember, ha egyenes úton megy. Mástkülönbén a folyó sok kanyarulata miatt több mint három mérföldre nő az út. Helvét hitvallású magyarok lakják, két lelkipásztora van. A város közepén 1720—21-ben¹⁰³ közkölségen jeles

Sok vásárával
szerzett magának
nevet
Vásárok ideje

A város fekvése

Lakói helvét hit-
vallású magyarok

toronnyal együtt szép templomot építettek. A katolikusoknak is van egy, melyet gróf Károlyi Sándor, az egész város gazdája alapított 1730-ban.¹⁰⁴ Papjuk is van, de kevés a katolikus, ezek is túlnyomórészt néhány jövevényből és szolgából tevődnek össze. Viszont olyan sok kálvinista van, hogy a Topographia Hungarica szerzője maga is könnyen számolt össze 600 házat (i),¹⁰⁵ melyek egymást keresztező utcákat képeznek a meglehetősen terjedelmes és népes településen. Van még néhány lutheránus vallású is, de nincs saját szentélyük. Nem nagyon dicsekedhet széles határral, sőt a meglévőt is áradások és gödrök szakítják meg. Ellenben bérfizetés fejében használja a szomszédos pusztákat, és nemcsak a kiterjedt legelőket, és bő kaszálókat takarítja be, hanem egy bőséges és terjedelmes majorság gabonaféleségeit is. Eképpen tehát az egész megye adóinak felét ez az egy város szokta leróni. Valamikor 1561-ben (k) Csanád megyéhez tartozott, ettől Csongrádhoz csatolták, nem tudom milyen megfontolásból. Szőlei részint dél, részint észak felé a lapon vannak. Mindkét helyen elég zamatos, de kevéssé elálló, vörös bort hoz. A Hód-tó és a Tisza elég halat ad számára, mindkettő közel van hozzá nyugatról. Erdői nincsenek, de a fahiányt pótolni lehet a Tisza és Körös jóvoltából. Tüzelésre nádat és szalmát, valamint napon szárított tehéntrágyát használnak.

II.

Szentes

Ez a nyaraló¹⁰⁶ (?) város az előzőnél kisebb, három mérföld távolságra, észak felé helyezkedik el. A megyére eső királyi adó negyedét fizeti. A Kurca patak mellett, dél felé, a királyi rév és a harmincadvám háza mellett, ahol az út Erdélyből Budára vezet, terül el, egy mérfölddel Szegvár fölött, ugyanannyival Csongrádon túl. Ez is népes helység, a Harucker-féle birtokhoz tartozik. Lakossága magyar, a helvét hitvallást szabadon gyakorolják. Itt sincsenek erdők, de bőven van nád és szalma. Noha ez a város is szűk határokkal rendelkezik, ura, birtokainak használatával és bérletével mégis elég jelentős földművelést folytat. A mindenütt mezei és lapos területen a börtermelést sem hanyagolja el, termése se jó, se rossz. A Kurcából egészséges és bő vizet nyer, ennek köszönheti malmát és a tiszaiaknál ízesebb halakat.

Törődnek a templommal

A kevés katolikusnak gróf Károlyi költségein alapított temploma van

Szentes város fekvése

*Harucker-birtok
Lakói helvét hitvallású magyarok*

Lehetőségei

(i) 147. old.

(k) Így találom az ugyanazon évben készült összeírásban.

IV. szakasz

I. §

A megye falvai és birtokai

Az egész megyében öt lakott falu van. Kettő a császáré, kettő Károlyi grófé, egy Szeged szabad királyi városé. A császáriak közül:

1. *Győ** közepes falu Szeged felett egy mérfölddel a Tisza a szokottnál valamivel egyenesebb partszakaszán. Noha áradásoktól mentes, a földeknek és vetéseknek mégis gyakran ártanak a kiöntések is. Lakói katolikus vallású magyarok, kevés földjük van. Erdeje nincs, kivéve a néhány fűzfabokrot.

2. *Mindszent*, vagyis Mindenszentek falva, nekik van szentelve a templom. Győvel szemben, a folyón túl, a Tisza túloldalán egy mérfölddel följebb, a Kúrca-torkolat alatt van. Templommal és pappal bíró katolikusok lakják. Sok és zsíros földje van, de a Tisza gyakori árvizeinek kiszolgáltatott.

A Károlyi-féle falvak:

3. *Szegvár*, kastélyát leszámítva jelentéktelen falucska. Lassanként azonban benépesítik a betelepülő magyarok és a kastélynak szolgáló szlávok. Földje kövér, tágas és termékeny, de a *Kóruy* és a *Kondora* mocsarai fölszabdalják, ezért mindeütt nyirkos és művelhetetlen.

4. *Csongrád* valamikor mezőváros volt, most falu. Ma is birtokában vannak ősi kiváltságai, de nem élhet velük. Említésre méltó azonban, mert róla nevezik az egész megyét. A nevét viselő erődítmény mellett fekszik, nyugatra, a Tisza szoros kanyarában. Földje elég van és kövér is, de lakói szegényebbek annál, hogy a megműveléshez erejük legyen. Katolikusok és magyarok, új erős templomuk van. Mivel azonban a falu a Pest megyei és a kun falvaktól távol esik, a katonaság sűrű és távoli fuvaroztatásai kimerítik.

5. *Tapeynak*, *Thapenak*, néha *Tapynak*¹⁰⁷ is írják. Szegedváros tulajdona, IV. Béla ajándékozta nekik, mint fent említettük, 1247-ben. Csak egyetlen ösvény út mentén látható. A város fölött, távolabb, ugyanazon parton, a Maros-torkollal szemben fekszik egy mély, nyirkos és áradásoknak gyakran kiszolgáltatott helyen. A Tisza árvizei idején teljesen körül van véve mocsarakkal, még a házakat is alig tudják szárazon tartani. Kevés földdel bíró, katolikus magyarok lakják. Borban búzában azonban termékeny, ha a vizek meg nem rontják.

* *Algyőnek*, vagy *Alsó Győnek* is nevezik a különbség kedvéért, mivel régen azon az oldalon, kissé feljebb volt egy másik falu, *Fel—Győ*, avagy Felső Győ.

II. §

Harucker¹⁰⁸ birtokai, vagyis pusztái

Ezek a puszták Szentes és Kunszentmárton között láthatók.

1. *Derékegyháza* nagy kiterjedésű és termékeny síkság, melynek felére gróf Károlyi tart jogot.

2. *Fabián¹⁰⁹* délről Szentessel határos földje hasonló, régen Fabian Szebastiannak hívták. 1561-ben Békés megye falvai közt tartották számon.

3. *Dónát* szomszédos az előzővel, szintén délre.

4. *Szent László* Szentesnél van, kelet felé.

5. *Etsér* az előbbin túl, semmivel sem hitványabb.

6. *Vörös Egyháza* Etsérrel határos, Szentes fölött két mérfölddel keletre.

7. *Királyság** az előbbivel kelet felől határos, szomszédos a kunszentmártoni kunokkal.

8. *Bökény* szintén határos az előbbivel, Szentesről egy magyar mérfölddel keletre.

9. *Thés¹¹⁰* az előzőhöz kapcsolódik nyugat felé, földje a Kurcza miatt mocsaras.

10. *Hikét¹¹¹* Thés és Szentes közt a Kurczánál található.

III. §

Gróf Károlyi Sándor birtokai

A Károlyi-féle birtokok egy része a Tiszán túl, más része innen van. Az előbbieik Vásárhely környékén vannak.

1. *Batida* Vásárhelyhez közel, széles elterülő síkságon, dél felé fekszik.

2. *Sámson¹¹²* szomszédos az előzővel, kb. 2 mérfölddel távolabb van Vásárhelytől Csanád megye határán.

3. *Tóthkutas* az előzőtől majdnem ugyanannyival távolabb dél felé, Békés megye határán.

4. *Mágocs* Vásárhelytől egy mérfölddel keletre.

5. *Vöres-Kutas* keleten szomszédos az előzővel.

6. *Fecskés* (régen *Magyaros Fecskés*) Batida, Vöres-Kutas, Mágocs és Sámson között van. Az előző öttel együtt Csanád megyéhez írták 1561-ben

7. *Tsomorkány¹¹³* Tóth-Kutas és Vöres-Kutas között, Békés megye határán található.

8. *Mártély* Mindszenttel szomszédos dél felé.

9. *Szent-György¹¹⁴* Szegvárral nyugat felé határos.

10. *Körtvélyes* Mártély és Vásárhely között van.

11. *Derekegyháza* Szegvár mellett van, mondtuk azonban, hogy a fele a Harucker-féle birtokhoz tartozik. A folyó innenső oldalán ugyanazon Károlyié.

12. *Újfalu* Pest megye határán van, a kecskeméti-pesti

* Királyságot Békéshez is sorolták valamikor 1561-ben.

országúton. Ezért itt vendégfogadó található, máskülönben a föld homokos és száraz.

13. *Máma* szomszédos az előzővel a csongrádi vidék felől, ugyanazon az úton, ezért az utazóknak itt is alkalmas vendégfogadó van.

14. *Ellés* szomszédos az előzővel és határos Pest megyével, a folyó ugyanazon oldalán, Csongrádon túl egy ágyúlövéssel.

15. *Böld* közel a szentesi Tisza-révnél, a Tisza Csongrád felől visszahajló kanyarában. A folyóban van egy szigete, a falu romos állapotban lévő régi temploma ma még helyreállítható.

16. *Szántó* kevéssel lejjebb, ugyanazon oldalon van, itt látható az uraság gazdag majorsága.

17. *Fel Győ*¹¹⁵ ugyanazon parton lejjebb, a Tisza kanyarában, földje nedves és kövér.

18. *Csanya* a folyó ugyanazon partján, azonos távolságban van, ez azonban inkább hosszú, mint széles területtel nyúlik nyugat felé. Áthalad rajta a pesti országút, elég kényelmes vendégfogadóját sűrűn látogatják.

19. *Szent-Péteri* az előbbi területén ugyanazon országúton.

IV. §

Gróf Erdődi György birtokai

1. *Pusztaször* jeles birtok a pesti-kecskeméti országúton, az azonos nevű tó mellett. Az itt lévő régi nagy mezőváros, vagy falu jelentőségét bizonyítja ma is látható templomának szerkezete és terjedelme. Ez ugyanis teljes egészében négy-szögletes terméskőből és égetett téglából épült, és olyan tágas, hogy nagy embertömeg befogadására alkalmas. A templom mellett, ugyanazon úton van a vendégfogadó.

2. *Themerkény*¹¹⁶ szomszédos az előzővel, kelet felé, a Tiszánál terül el. Kastélyának romjai árulják el, hogy éppúgy nemes család lakta. Földje áradásoknak kitett.

V. §

Andrássi alispán és Szeged város birtokai

Az első:

1. *Ányás* a Tisza és Pusztaször birtokok között van, csupa víz övezi, de gazdag kaszálója és töméntelen nádasa van, melyekből a birtokos télvíz idején tüzzel szokta kiűzni a sok rókát, farkast, néha szarvast és dämvdát. Van itt háza és majorsága is.

2. *Kis-Telek* a folyótól távolabb, a kecskeméti országút irányában található, emiatt itt is van nyilvános postaállomás. A falu egyébként Szeged városhoz tartozik, ahogy a következők is.

3. *Reszke*¹¹⁷ a város földjén, a Tiszánál, fél mérfölddel a város alatt terül le, földje kövér és a polgároknak tágas majorságuk van. Sok szegedinek nemcsak ideiglenes, hanem állandó jellegű háza is van benne, úgyhogy falunak vélné az ember.

4. *Zakany*¹¹⁸ egy magyar mérfölddel ugyanazon város alatt, szomszédos a dorozsmai határral, amelyet a kiskunoknál említettünk.

5. *Balag*¹¹⁹ a város szélén, a folyónál van, a Matty-tó önti el.

6. *Csorwa*, *Kereset* és *Otemes*¹²⁰ valamivel alább, a szabadkai palánk felé helyezkedik el. Földje szikes, homokos és legeltetésre alkalmasabb, mint gabonatermesztésre.

VI. §

A fiskus vagyis a királyi kincstár birtokai

1. *Szent-Péter* egy mérföldre Szeged alatt Reszke birtok mellett, a Tisza azonos oldalán helyezkedik el.

2. *Horgas* Szent-Pétértől beljebb, Bács megye felé fekszik. Földje lúgos és homokos.

3. Ugyanitt Szabadka felé vannak *Tompa*, *Ludas*, *Kantavér*, *Vermsicz*, *Sebusiz*, *Kelebia*, *Tarankits*, *Vandalek*, *Bajmak*, *Gyergen*, *Nadivan*.

4. Kanizsa felé *Naderliak*, *Ostorak*, *Vrella*.

5. Szintha felé *Tornos*, *Lykas*, *Szestova*, *Kalacza Kasciad*.¹²¹

6. A Tiszán túl van *Lele*. Szűkös határa szárazabb, a Tisza és a Maros torkolatának kiöntései között van. *Tömpes* ugyanazon a vonalon, áradásoknak szintén kiszolgáltatott helyen van. *Réti-Kopáncs* a Tisza ugyanott különböző ágakra és medrekre szakadó mocsarai között van. Földje mocsaras ugyan, de gazdag kaszálókban, 1561-ben *Tömpessel* együtt Csanád megyéhez tartozott.

7. A folyón innen van *Dócz* mely egykor a nevét adó családnak volt szülőhelye, most néptelen, *Al-Győ* fölött, a Tisza partján, csupa mocsár és a nevét viselő tavak között áll.

8. *Serkéd* az előzővel szomszédos nyugatra, földje szárazabb és termékenyebb. *Sövényháza* a Dóci-tó szélén terül el, főnyes és terméketlen talaja legeltetésre alkalmasabb, mint földművelésre.

Ennyi

VII. §

A kincstár Csongrád megyéhez tartozó birtokai, melyeket a jeles Staudacker úr, a királyi kincstár tisztartója otlétünk alkalmával közölt velünk.¹²² A birtokok közül *Szent-Péter* részben Martonoshoz tartozik.

Canischa Naderliak
Ostorak
Vrella

Szenta Tornos
Lykas
Szesztova
Kalocza
Kaniad
Sobotiza Tompa
Ludos
Szantavir
Vermtitz
Sebutiz
Kelebia
Tavankut
Vandalek
Bajmak
Gyergin
Nadyvin¹²³